

Lamed

*List za radoznale
Izabrao i priredio Ivan Ninić*

Godina 1

Broj 4

April 2008

Mr Mladenka Ivanković

ŽIVOT U NOVOJ JUGOSLAVIJI

U periodu od decembra 1948. godine do jula 1952. godine, u šest organizovanih alija, u Izrael je otišlo ukupno 8.618 osoba, i to u okviru I alije - 4.098 osoba; u okviru II alije - 2.490 osoba; u okviru III alije - 1.209 osoba; u okviru IV alije - 769 osoba; u okviru V alije - 84 osobe i okviru VI alije - 29 osoba. Time je brojno stanje članova jevrejskih opština u Jugoslaviji smanjeno na ukupno 6.056 osoba.¹ Nesumnjivo da je

¹ Prema podacima iz članka Aleksandra Lebla *Prekid odnosa SFRJ – Izrael 1967. godine, Tokovi istorije* 1 – 4, Beograd 2001, str. 41. Prilikom upoređivanja navedenih podataka o brojnom stanju učesnika u I i II aliji, pronašli smo na izvesna neslaganja sa brojkama iseljenih u zvaničnom dopisu koji je Ministarstvo unutrašnjih poslova FNRJ uputilo Kabinetu Maršala Jugoslavije 1. septembra 1949. godine. Oni ovim dopisom obaveštavaju Kabinet o tome da ... prva grupa Jevreja od 4055 lica iselila (...) se decembra meseca 1948. god., a druga grupa od 2465 lica u toku juna – jula meseca 1949. god. Iz naše zemlje do sada se ukupno iselilo 6520 Jevreja... (pedantni službenik, dalje, napominje)... Medjutim (...) nisu se svi Jevreji iselili, koji su se prijavili za iseljavanje i koji su dobili odobrenje za odlazak od našeg Ministarstva. Tako je iz prve grupe odustalo od iseljenja oko 422 lica, a iz druge grupe 755. Izvestan broj Jevreja koji je odustao, iako je imao odobrenje za iseljavanje, ovo učinio zbog bolesti u prodicti... i sl. Svakako da ima i izvestan broj Jevreja koji se kod odustajanja od iseljavanja rukovodio nakon prvih vesti o stanju u Izraelu (...) itd. Prema odobrenju ministra A. Rankovića dozvolice se naknadno iseljenje svima Jevrejima koji su iz opravdanih razloga do sada odustali. *Arhiv muzeja istorije Jugoslavije*, fond KMJ, I-3-b/486. Pored verbalnog negodovanja, objekat u kome je bilo smešteno diplomatsko predstavništvo Kraljevine Jugoslavije u Jerusalimu, iako vidno obeleženo zastavom, bio je u nekoliko navrata granatiran od strane palestinskih Arapa, pri čemu je zgrada bila ozbiljno oštećena, a dvoje članova diplomatskog osoblja ozbiljno povređeno. Preostalo osoblje se, ljubaznošću čeških diplomatskih predstavnika preselilo u diplomatski objekat gde su im bile dodeljene prostorije i gde su nastavili sa radom. Ovo je samo unekoliko umanjilo nevolje jugoslovenskih diplomatskih predstavnika, jer su palestinski Arapi sada nastavili sa bombardovanjem češkog

ukupan broj Jevreja i posle odlaska organizovanih alija bio veći, ali se to nije moglo i zvanično utvrditi, jer članstvo u jevrejskim opštinama više nije bilo obavezno, kao što je to bilo pre Drugog svetskog rata. Jevrejska zajednica je od oslobodjenja bila priznata kao religiozna i učestvovala je u organizovnu socijalno-humanitarne pomoći i zbrinjavanju pridošlica. Bilo je evidentno da treba očekivati promene u politici zvaničnih vlasti prema organizacijama, zasnovanim na prevashodno verskoj osnovi. Zbog toga se težilo tome da se kao osnovno polje rada zajednice istakne nacionalno-kulturna i humanitarna delatnost.

Na kongresu SJVO bili su razmatrani različiti oblici organizovanja. Izvršni komitet je podržavao ideju da osnovni model organizovanja Jevreja treba da bude nacionalno-kulturni, sa religioznom sekcijom pri Zajednici. Predlog je potekao od Alberta Vajsa, predsednika Saveza. Vajs je sugerisao da bi najprihvatljiviji naziv bio “Savez jevrejskih opština Jugoslavije”. Ova izmena je bila izvršena tek posle tri godine. Odmah posle kongresa Bencion Levi, član Izvršnog odbora, koji je bio zaposlen u Ministarstvu unutrašnjih poslova, kontaktirao je nadležne koji su mogli pomoći da se Zajednici i zvanično obezbedi da njen status bude prvenstveno nacionalno-kulturni.² Generalno, u novoj Jugoslaviji je vladala nepovoljna klima prema svim religioznim zajednicama, pa tako i prema jevrejskoj. 1949. godine održan je sastanak Izvršnog odbora na kojem je razmatrano pitanje od

konzulata. O ovom incidentu češki i jugoslovenski diplomatski predstavnici obavestili UN i uložili oštar process. AS MIP, PA, kutija 122 za 1948. godinu.

Smatramo da je interesantno navesti pojavu saradnje jugoslovenskog partijskog rukovodstva sa rukovodstvom Radničke partije Rumunije i Komunističke partije Mađarske koje je za sadržaj imalo upravo problematiku priznavanja nezavisne države Izrael. Sudeći po sadržaju dokumenata u kojima Moše Šertok, ministar inostranih poslova Izraela, zahvaljuje vladi Jugoslavije na... “njenoj pomoći kod Rumuna i Mađara za priznavanje Izraela”..., status i “pravovernost” jugoslovenske KP još uvek nije bila dovedena u pitanje, iako pisma nose datume iz predvečerja donošenja Rezolucije Informbiroa. ASMIP SCG, PA, 1948. god. kutija 122.

² Detaljnije vidi kod Ari Kirkanen, isto, 247.

vitalne važnosti za opstanak posleratne jevrejske zajednice: koji bi bio najbolji način da se njihovi članovi uklope u postojeće pravne regulative i novonastale okolnosti. Odlučeno je da je najcelishodnije i najkorisnije za opstanak Zajednice, da se pristupi procesu prilagođavanja i uklapanja, te da se sa religioznog, akcentat posebnosti fokusira na nacionalno-kulturni i takvom odredi osnovna priroda Zajednice. Realne prilike su to zahtevale i to je bilo jasno celoj jevrejskoj populaciji u Jugoslaviji. Ovaj stav je, kao zvanična politička orijentacija Zajednice bio objavljen u "Jevrejskom biltenu" zvaničnom glasilu Zajednice. Naglašeno je da religioznost nije jedna od osnovnih pretpostavki u odredjenju Jevreja kao etničke manjine, već je stvar lične inicijative. Jevrejska zajednica u Jugoslaviji je bila saglasna sa principom odvajanja crkve od države i prihvatila da religioznost treba da ostane u sferi ličnog i strogo privatnog opredljenja svakog pojedinca. Jevrejski prvaci su, u skladu s tim, religiozne termine zamenjivali nacionalno-kulturnim. Zajednica se više nije deklarirala kao religiozna grupa, već prvenstveno kao etnička manjina. Proces prilagođavanja i insistiranja na laicizaciji bio je neophodan, jer je novi komunistički režim bio strogo antireligiozan. Ovaj trend prelaska iz religiozne u kulturne sfere je imao jaku podršku i od Svetskog jevrejskog kongresa.³ Proces prilagodjavanja i uklapanja je bio zaokružen na šestom posleratnom kongresu Saveza jevrejskih veroispovednih zajednica, septembra 1952. godine. U završnom govoru, A.Vajs⁴ je naglasio da posleratna jevrejska zajednica nije ista kao ona iz medjuratnog perioda i da je ne treba poistovećivati sa njom. Naglasio je da su jugoslovenski Jevreji lojalni građani svoje zemlje i da u potpunosti prihvataju "Zakon o odvajanju crkve od države", te da će ga se i pridržavati. Na ovoj konferenciji je, najzad, odlučeno da se iz naziva izbaci odrednica "veroisповедna", a kao osnovni zadaci odrede nacionalna, socijalna i kulturna delatnost.

Ustavom iz 1953. godine ateizam je bio usvojen kao obavezan princip. Nijedan član Saveza komunista nije mogao, istovremeno, biti aktivan u svojoj crkvenoj zajednici. Jevreji, članovi Saveza komunista, su se našli u vrlo delikatnom i neugodnom položaju. Sa jedne strane, oni su pripadali svom narodu, a sa druge strane su bili prinudjeni da se od njega distanciraju, možda još decidnije i otvorenije nego komunisti - pripadnici drugih naroda, kako bi zadržali svoje pozicije koje su već zauzimali u društvenoj hijerarhiji.

³ Ari Kirkanen, isto, str. 86.

⁴ Albert Vajs je bio predsednik Saveza Jevrejskih veroispovednih opština. On je na ovu funkciju bio izabran 1948. godine, posle smrti dotadašnjeg predsednika, dr Fridriha Popsa.

U posmatranom periodu, bile su organizovane dve velike jevrejske manifestacije. U skladu sa novom društvenom i državnim orijentacijom i realnošću, prevashodno kao nacionalno-kulturne, ali su, istovremeno i neizbežno, prožete i religioznim karakterom.

Najveća posleratna manifestacija održana je u Beogradu krajem 1951. godine. Bila je to proslava u povodu jevrejskog praznika svetlosti - Hanuka, kojoj je prisustvovalo više od 300 zvanica. Proslavu je otvorio predsednik beogradske Zajednice, Bencion Levi, koji je zahvalio jugoslovenskoj državi što je omogućila pripadnicima njegovog naroda da se osećaju slobodno i žive i izjašnjavaju se kao Jevreji. 1952. godine održana je proslava Pesaha. Ovoj proslavi su, poslednji put, slobodno prisustvovali i Jevreji koji su bili članovi Saveza komunista. Posle toga, situacija se dramatično promenila, toliko da je postalo vrlo primetno da Jevreji - članovi Saveza komunista bojkotuju ove proslave. Novembra 1950. godine, proslavi u Jevrejskoj opštini u Subotici prisustvovao je i delegat Izraelskog poslanstva u Jugoslaviji.⁵ Predsednik Zajednice je pozdravio njegov dolazak, ali je jasno naglasio da ga on lično nije pozvao.

Albert Vajs je prisustvovao proslavi, u njenom kulturnom delu, ali nije sa ostalima prisustvovao molitvi u sinagogi. Izraelski delegat je to zabeležio u svom izveštaju.⁶

Indikativna je proslava sedera u Beogradu, u proleće 1953. godine. Bencion Levi i ostali važni članovi Zajednice su bili odsutni. Delegat izraelskog poslanstva, koji je bio uredno pozivan na ranije proslave, ovaj put nije bio pozvan.⁷ Februara 1953.

⁵ Jugoslavija je bila jedna od prvih zemalja koja je zvanično priznala nezavisnu državu Izrael. Učinila je to 19. maja 1948. godine, samo pet dana nakon što su u dvorani muzeja u Tel Avivu, predstavnici jevrejskog naroda, predvođeni Ben Gurionom, objavili Deklaraciju o nezavisnosti. Pre FNRI, Izrael su DE FACTO priznale SAD, a DE JURE Sovjetski savez. Ovakav stav jugoslovenste vlade je naišao na negativnu reakciju u arapskim krugovima. O tome nam rečito svedoči telegram koji je iz jugoslovenskog Poslanstva u Kairu poslat 16. februara 1949. godine, a u kome se izveštava da je "Palestinska vlada dostavila (...) notu kojom žali što je priznanje Izraela od strane naše vlade pre konačne odluke OUN. Priznanje Izraela, veli se u noti, znači nepriznavanje prirodnih prava Arapa na svoju zemlju. Vlada je protivna podeli Palestine i uspostavljanju nezavisne izraelske države. Istovetnu notu primile su i ostale demokratske zemlje. Palestinska vlada, prilikom opsedanja Gaze u decembru od strane izraelskih trupa, pobjegla je u Kairo. (...) U javnosti o ovoj vladi do sada nije bilo ni reči "ASMIP SCG, PA, 1949 god, kutija 85".

⁶ Ari Kirkanen, isto, str. 97.

⁷ Prema zvaničnim izjavama, u Jugoslaviji je vladalo pozitivno raspoloženje prema Izraelu kao zemlji, njegovoj politici i naporima da prihvati Jevreje koji su želeli da tamo

godine u Beogradu je bio održan veliki miting protiv antisemitske kampanje u Sovjetskom Savezu i drugim zemljama istočnog bloka u organizaciji Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije. Protestu je prisustvivalo i nejevrejsko stanovništvo koje je na ovaj način izrazilo solidarnost sa svojim sugrađanima jevrejskog porekla i celokupnim jevrejskim narodom. Tom prilikom Albert Vajs je naglasio razliku između liberalne i tolerantne politike jugoslovenskih vlasti prema manjinskim narodima i agresivne i hegemonističke politike Sovjetskog saveza i zemalja istočnog bloka, jasno poručujući medijima da je stanje sloboda čoveka u Jugoslaviji na visokom nivou.

Možda najvažnija posleratna javna manifestacija, organizovana od strane Saveza bilo je svečano otkrivanje spomenika jevrejskim žrtvama fašizma u periodu od 28. avgusta do 11. septembra 1952. godine, u Zagrebu, Đakovu, Novom Sadu, Beogradu i Sarajevu. Osim Jevreja, otkrivanju su prisustvovali i predstavnici jugoslovenskih civilnih i vojnih vlasti, kao i predstavnici izraelskog Poslanstva.⁸ Još ranije, širom Jugoslavije su već bila postavljena obeležja na jevrejskim grobljima. Ove ceremonije su maloj jugoslovenskoj jevrejskoj zajednici davale podsticaj za daljnji život i borbu za opstanak u novonastlim okolnostima.

Ova, 1952. godina bi se mogla okarakterisati kao prelomna u životu jevrejske zajednice u Jugoslaviji, i to po dva kriterijuma: po zaokruživanju izgradnje spomen obeležja na svim većim stratištima na kojima su stradali pripadnici jevrejskog naroda kao žrtve "rasnog zakona" u toku Drugog svetskog rata i po promeni suštine u karakteru postojanja i rada jevrejskih opština, kao osnovnih oblika organizovanja jevrejske etničke manjine u novoj Jugoslaviji. Naime, odlaskom velikog broja pripadnika jevrejske populacije, u procesu organizovanih alija u Izrael, jevrejska zajednica, koja je ostala, pretrpela je izmene, kako kvantitativne, tako i suštinske. Budući da su u okviru organizovanog iseljavanja iz Jugoslavije, zemlju napustili svi koji su se izjašnjavali kao religiozni i pristalice pokreta cionizma, jevrejska zajednica u Jugoslaviji je dobila prevashodno sekularni karakter.

Jevreji koji su ostali da žive u Jugoslaviji, a naročito članovi Saveza komunista⁹ nisu imali izbora i bili su primorani da deklarativno bojkotuju sve što je imalo veze sa religijom. Ukoliko su želeli da održe tradicije svojih predaka, morali su da se krišom, privatno,

---

žive. Posebnu pažnju su izazivali kibuci, kao socijalistički oblik organizovanja u poljoprivredi. Ipak, vlasti nove Jugoslavije su, generalno, bile dosta oprezne i uzdržane u odnosima prema strancima. Ta uzdržanost se pokazivala i u kontaktima sa izraelskim poslanstvom u Beogradu.

⁸ AJIM, fond Predsednička komisija, kutija 1197.

⁹ Kao, uostalom, i pripadnici svih ostalih naroda u novoj Jugoslaviji, i većinskih i manjinaskih.

snabdevaju jevrejskim svetim posudama i knjigama, košer hranom i da religiozne praznike proslavljaju u krugu porodice.

U posleratnoj Jugoslaviji su Jevrejima koji su se prilagodili režimu bila pristupačna sva zanimanja, od najnižih, do najviših. Mogli su da slobodno rade u različitim državnim ustanovama i službama, pa i u vojsci i diplomatiji.¹⁰ Jedna od centralnih figura u javnom životu posleratne Jugoslavije bio je dr Albert Vajs, čovek visokostručnih znanja i široke kulture, čovek za kojeg je podjednako važno i značajno bilo rasvetljavanje najkomplicovanijih pravnih pitanja kao i rešavanje običnih ljudskih sporova i svakodnevnih problema običnih ljudi koji su mu se, znajući da će kod njega uvek naići na razumevanje i pomoć, vrlo često obraćali i sa sasvim banalnim svakodnevnim molbama. Dr Albert Vajs, profesor Pravnog fakulteta, vrstan pravnik i poliglota, bio je predsednik SJVOJ od 1948. do svoje smrti 1964. godine. On je, nakon Drugog svetkog rata bio jugoslovenski predstavnik u međunarodnom Nirnberškom sudu pravde za ratne zločine.¹¹ Septembra 1950. godine A. Vajs je dobio zvanični poziv izraelske vlade da svedoči pred ovim sudom o stradanju jugoslovenskih Jevreja.¹²

Za razliku od ostalih država iz komunističkog bloka i njihove generalne politike, Jugoslavija je dozvoljavala svojim Jevrejima da održavaju kontakte sa svim jevrejskim organizacijama u drugim delovima sveta. Izuzetak je bila jedino Svetska cionistička organizacija. Medjutim, Jugoslavija je bila jedina od komunističkih zemalja koja je svojim građanima dozvoljavala da se slobodno i organizovano iseljavaju u Izrael. Jugoslovenskim građanima jevrejskog porekla nije bilo neophodno da traže specijalne dozvole za kontakte sa Jevrejima širom sveta. Ovakav potez jugoslovenskih vlasti se često pokazivao kao vrlo koristan za vođenje državne politike, jer je bila u prilici da privatnim kanalima i vezama svojih građana jevrejskog porekla sa sunarodnicima širom sveta, često, obezbedi razne pogodnosti koje su bile nepristupačne ostalim komunističkim zemljama.

Autor, mr Mladenka Ivanković, je naučni saradnik Instituta za noviju istoriju Srbije u Beogradu

---

¹⁰ Mirko Bauer je bio je postavljen za prvog sekretara ambasade u Vašingtonu, a Cadik Danon, glavni rabin u Jugoslaviji je, posle penzionisanja na tom mestu, bio ambasador Jugoslavije u Švedskoj. Neposredno posle rata, pored prvog potpredsednika Skupštine, Moše Pijade, u Narodnoj skupštini je bio još jedan Jevrein, pukovnik dr Herbert Kraus.

¹¹ AJIM, fond Predsednička komisija, kutija 902.

¹² AJIM, isto, pismo od 18. 09. 1950.

Demografska istraživanja židovske populacije u Hrvatskoj

Uvod

Koliko ima Židova u svijetu, gdje se nalaze, kamo idu i odakle dolaze, koliko ima starih, a koliko mladih itd. - pitanja su koja stalno postavljaju ne samo stručnjaci demografiji već i političari, sociolozi, ekonomisti, genetičari, pa i rasisti. Poznati židovski demografi zabrinuto konstatiraju da smo sve stariji, a da mladi više ne mare za židovstvo, a svaka židovska zajednica koja drži do sebe prebrojava i istražuje svoje članstvo.

U našoj, relativno maloj židovskoj zajednici, godinama se prate demografske promjene, a u ovom članku prikazati ćemo, uz ranije, i prve rezultate naših novijih istraživanja.

Židovska populacija u Hrvatskoj

Za istraživanje židovske populacije preporučuje se kombinacija različitih izvora podataka: popisa stanovništva, podataka iz židovskih općina i rezultata posebnih istraživanja.

U popisima stanovništva Hrvatske, poslije Drugog svjetskog rata, broj Židova ne može se smatrati potpunim, dijelom zbog metodologije popisivanja, a i zbog iskustva Židova u Drugom svjetskom ratu, zbog čega se neki nisu željeli deklarirati kao Židovi.

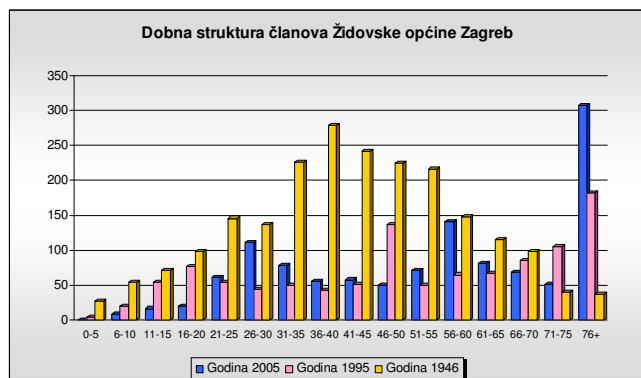
Ni broj Židova koji su članovi židovskih općina (koji se razlikuje od podataka popisa stanovništva), nije potpun, jer ima Židova koji nisu članovi općina, a u općine su učlanjeni i ne-Židovi, supružnici iz mješovitih brakova.

Tako su u prvom poslijeratnom popisu stanovništva bivše Jugoslavije, 1948. godine, bila popisana 6.853 Židova, a u isto vrijeme bilo je 11.934 članova židovskih općina.

Da bi se dobio uvid u razvoj neke populacije preporučuju se tzv. Longitudinalna Istraživanja, tj. ista se populacija prati kroz duži vremenski period.

Mi smo odlučili usporediti podatke o dobnoj strukturi preživjelih Židova Zagreba iz 1946. godine (koje je prikupio SVJO) s podacima koje smo dobili prilikom istraživanja (anketiranja) u 1995. i 2005. godini u Zagrebu.

Grafikon 1

Podaci iz 1946. godine (prikazani na grafikonu 1) žutom, svjetlijom bojom) odnose se na Židove koji su nakon Holokausta došli u Zagreb i tu bili evidentirani.

To nisu bili samo Židovi koji su nekad živjeli u Zagrebu, već i oni koji se nisu mogli, ili željeli, vratiti u svoja mjesta porijekla. Od ukupno 2.170 Židova, samo je 1.222 (ili 10% nekadašnje populacije) bilo iz Zagreba. Tada se nisu vratili svi Židovi, neke osobe su ostale u drugim zemljama, a dio njih se kasnije vratio.

Prema preliminarnim podacima iz kompjutorske baze Istraživačkog i dokumentacijskog centra u Zagrebu, koja je još u radu, postoje podaci da je ubijeno 6.215 Židova Zagreba (3.359 muškaraca i 2.856 žena). No za 3.244 osobe unesene u bazu je sudbina nepoznata i još uvijek se istražuje i sakupljaju podaci.

Obično se prilikom analize Židova u nekoj zemlji moraju podaci uspoređivati s populacijom te zemlje u kojoj Židovi žive.

Kod usporedbe židovske i ukupne populacije u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata, moramo upozoriti i na razlike, koje su obično do sada zane-marivane.

Razlika između gubitaka populacije Hrvatske u Drugom svjetskom ratu (koje su bile velike i detaljno istražene) i gubitaka u židovskoj populaciji je u tome što su u ratu pojedine kategorije i dobne skupine stanovništva bile više izložene gubicima (npr. muško stanovništvo određene starosti) nego ostala (civilna) populacija.

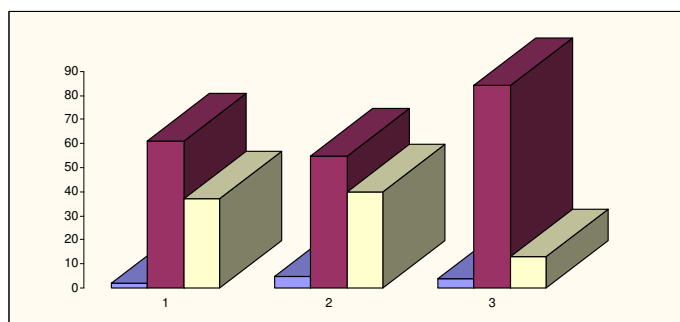
U Holokaustu se radi o totalnom genocidu, ubijanju bez obzira na spol, dob, profesiju, mjesto boravka ili porijeklo. Gotovo je potpuno izbrisana židovska populacija Hrvatske koja je 1941. brojila oko 25.000 Židova.

To je dovelo do velikih poremećaja u poslijeratnoj dobnoj strukturi Židova i do pojave tzv. «krnjih» generacija, koje se mogu pratiti kroz dugi vremenski period.

U prikazanoj dobnoj strukturi (grafikon 1) židovske populacije Zagreba mogu se uočiti poremećaji u pojedinim dobnim skupinama, koji su vidljivi i na grafikonu broj 2.

Razlike su osobito izražene u dobnoj skupini od 15-64 (tamni stupci) koja predstavlja tzv. radno sposobno stanovništvo i u osoba starijih od 65 godina (svijetli stupci).

Grafikon 2

Starost	2005 (1)		1995 (2)		1941 (3)	
	Broj Židova	%	Broj Židova	%	Broj Židova	%
0-14	24	2%	56	5%	330	4%
15-64	718	61%	605	55%	7179	84%
65+	440	37%	432	40%	1083	13%
Ukupno	1182		1093		8592	

Kada se usporede iste dobne skupine u židovskoj i ukupnoj populaciji u Hrvatskoj, mogu se uočiti velike razlike, osobito u najmlađoj i najstarijoj dobnoj skupini.

Tako je npr. u popisu 1991. godine bilo u ukupnoj populaciji Hrvatske 19,4% djece od 0-14 godina, a u židovskoj svega 6,3%. Razlika je i u dobnoj skupini od 15-64 godina (Hrvatska 67,5%, Židovi 49,3%), a osobito u starijih od 65 godina (13,1% Hrvatska, Židovi 43,0%).

Židovski demografi, sada, upozoravaju da je manjak mlade židovske grupe u popisima stanovništva (u dijaspori), nastao stoga što se dio djece iz židovskih mješovitih brakova (kojih u svijetu ima sve više) ne identificira kao Židovi.

Za našu se židovsku populaciju u Hrvatskoj i u Zagrebu ne može u potpunosti primijeniti ovo upozorenje, jer se u našim židovskim općinama prihvaćaju sva djeca mješovitih brakova, bez obzira da li su Židovi po majci ili po ocu. Upravo se ta mlada generacija danas identificira s židovstvom.

Na židovsku populaciju Hrvatske veliki utjecaj su imale i migracije (alije) koje su postale znatne nakon osnivanja države Izrael.

Za Izrael je useljavanje Židova bilo pitanje opstanka, ono je osiguravalo razvoj zemlje, demografsku ravnotežu i centralnu ulogu Izraela u židovskom svijetu. Nakon osnivanja Izraela, migracije se povećavaju između 1948. i 1951. kada u Izrael dolaze Židovi koji su preživjeli logore i Drugi svjetski rat i židovske izbjeglice iz muslimanskih arapskih zemalja.

Računa se da je nakon Drugog svjetskog rata oko 4,7 milijuna Židova sudjelovalo u internacionalnim migracijama, što je promijenilo geografsku raspodjelu Židova. Neke zemlje su se gotovo potpuno ispraznile, a osobito se povećao broj Židova u Izraelu i SAD.

Alije u Izrael zahvatile su i naše krajeve, pa je u Izrael između 1948. i 1952. otišlo 7.704 Židova Jugoslavije, iz Hrvatske oko 1.000 ili oko 50% preživjelih Židova.

Velike migracije Židova, nakon pada komunističkih režima 1989, koje su zahvatile zemlje iza «željezne zavjese», nisu bile znatnijeg obima u Hrvatskoj, pa čak ni u vrijeme rata 90-tih godina. Hrvatska je, dapače, u to vrijeme, bila tranzitna zemlja za izbjeglice iz drugih bivših republika Jugoslavije, a i sama je primila veliki broj izbjeglica, od kojih se mnogi i danas tu nalaze.

Hrvatska je tradicionalno emigracijska zemlja sa znatnim poslijeratnim migracijama u zapadnoevropske zemlje, migracijama koje se od privre-

menih sve više pretvaraju u stalne. Te su migracije dovele do promjena u strukturi stanovništva Hrvatske, iako su se u popisima stanovništva vodile kao »radnici na privremenom radu u inozemstvu».

Ako bi usporedili poslijeratne migracije Hrvata i Židova, mogli bismo uočiti veliku i važnu razliku.

U inozemstvo je odlazilo hrvatsko stanovništvo mlade radno sposobne dobi i u prvo vrijeme je ostavljalo svoju djecu i starije osobe u Hrvatskoj. Kasnije je dio njih također otišao (spajanje obitelji), ali se velika tzv. druga generacija rodila u inozemstvu i vjerojatno će tamo i ostati.

Kod odlaska u Izrael, između 1948. i 1952, to je od početka bila trajna migracija.

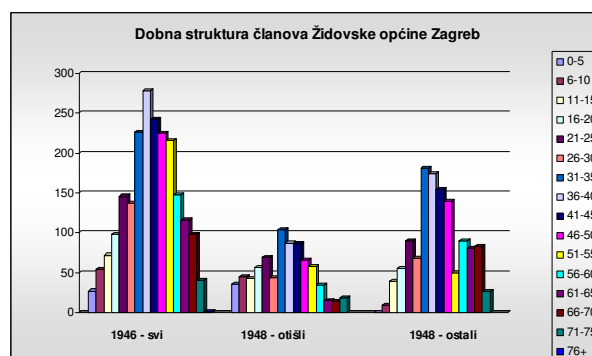
Oni koji su odlazili morali su se odreći svojeg vlasništva i državljanstva. Neki su se kasnije vratili u Hrvatsku.

U aliji su Židovi povelili sa sobom svoju djecu i onu koja se rodila u poslijeratnom natalitetnom «bumu». U Hrvatskoj je ostao dio starih članova obitelji. To je dodatno promijenilo demografsku sliku Židova koji su ostali u Hrvatskoj.

Pokušali smo rekonstruirati, na osnovi dostupnih podataka, promjene u židovskoj populaciji uzrokovane alijama, tako da smo usporedili dobnu strukturu osoba koje su preživjele Holokaust i došle u Zagreb 1946. godine (2.171) sa Židovima koji su iz Zagreba 1948. otišli brodom *Radnik* za Izrael (809) te one koji su 1948. ostali u Zagrebu.

Ovaj grafički prikaz je načinjen samo radi ilustracije dubokih poremećaja koje je ostavio odlazak tako velikog broja članova općine.

Grafikon 3

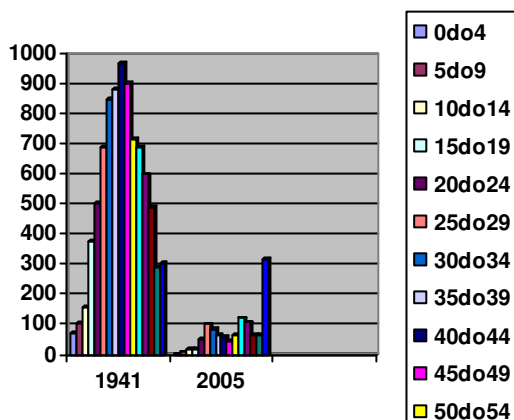
I ratne 90. na području Jugoslavije su utjecale na promjene zbog velikog broja židovskih izbjeglica iz BiH koji su došli ili prošli kroz Hrvatsku. Pri tome su mlade generacije i djeca odlazili u druge zemlje, a u Zagrebu su ostali njihovi stari članovi obitelji.

Na grafikonu broj 4 prikazali smo posljedice opisanih događaja na demografsku sliku židovske populacije u Hrvatskoj.

Usporedili smo populaciju Židova u Zagrebu 1941. godine, neposredno prije Holokausta i židovsku populaciju u Zagrebu danas.

Razlike su ogromne, ali broj osoba starijih od 75 godina je brojčano gotovo isti (302 - 1941 i 316 - 2005) iako se 1941. radilo o uzorku od 8.598 članova a 2.005 godine uzorak je bio samo 1.182 člana Židovske općine u Zagrebu.

Grafikon 4

Osobe koje su preživjele Holokaust

Broj osoba koje su Holokaust preživjele, i danas su žive, procjenjuje se na oko milijun i sto tisuća u svijetu, od kojih oko 511 tisuća živi u Izraelu.

Koliko danas ima Židova u Hrvatskoj koji su preživjeli Holokaust, tj. rođeni su prije završetka Drugog svjetskog rata, a bili su u vrijeme nacizma u logorima i izloženi drugim progonima, ne može se točno znati zbog velike raspršenosti populacije i visoke stope mortaliteta.

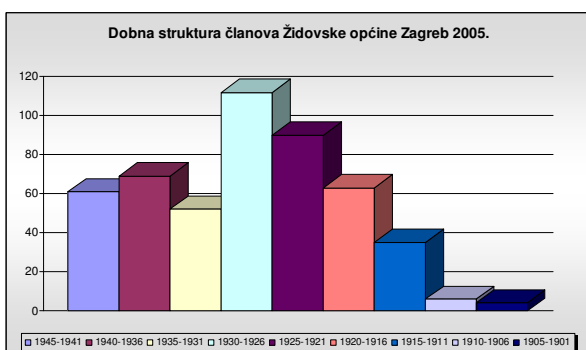
Prilikom akcije Švicarskog fonda 1999. godine ukupno je u Hrvatskoj bilo oko 900 osoba koje su preživjele Holokaust, u šezdesetak naseljenih mjesta, najviše u Osijeku (46), Splitu (49), Rijeci (34), Dubrovniku (12), Opatiji (10), Čakovcu (9), Varaždinu (8) itd., a u Zagrebu (s prigradskim naseljima) 643 osoba.

Najveću skupinu preživjelih su predstavljali oni koji su bili djeca predškolske dobi, sakrivena u vrijeme Holokausta (28), zatim oni koji su se spasili u talijanskoj zoni NDH te sudionici NOB-a.

Danas ima u registru zagrebačke Židovske općine 492 osobe koje su preživjele Holokaust, ali se broj verificirao na 380 zbog toga što se dio njih odselio, dio ne odgovara na pozive ili pisma, otišli su u staračke domove, a svakodnevno se i umire.

Dobna struktura (godine rođenja) osoba koje su preživjele Holokaust i nalaze se u Zagrebu 2005. godine prikazane su na grafikonu broj 5.

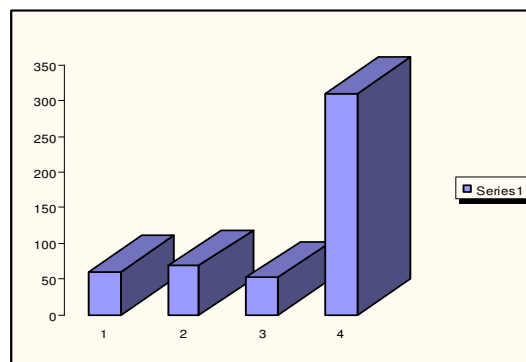
Grafikon 5

Najveći stupac prikazuje generaciju koja je rođena između 1926. i 1930. godine i koja danas ima između 75 i 79 godina (112 ili 22,7%), zatim slijedi skupina, stara 80 do 84 godine (90 ili 18,3%). Oni koji su rođeni za vrijeme Holokausta u Hrvatskoj, dakle u vremenu od 1941. do 1945. imaju danas između 64 i 60 godina (61 ili 12,40%).

Na grafikonu 6 prikazali smo sve osobe starije od 75 godina kao jedan stupac, te na taj način naglasili njihov veliki udio u ukupnoj populaciji.

Grafikon 6

Sadašnja slika židovske populacije u Zagrebu

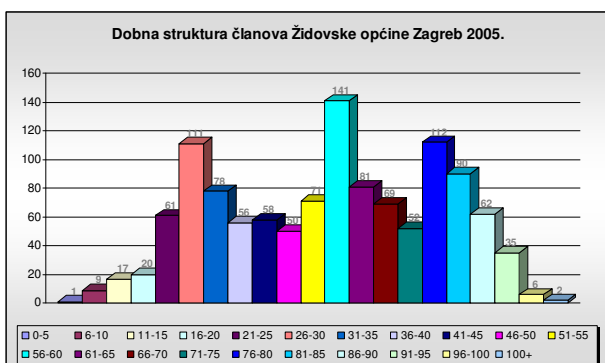
Tek nakon opširnijeg uvoda i obrazloženja možemo analizirati rezultate naših novijih istraživanja. Današnja slika pokazuje da se demografska situacija u zagrebačkoj Židovskoj općini promijenila na bolje.

2005	
0-5	1
6-10	9
11-15	17
16-20	20
21-25	61
26-30	111
31-35	78
36-40	56
41-45	58
46-50	50
51-55	71
56-60	141
61-65	81
66-70	69
71-75	52
76-80	112
81-85	90
86-90	62
91-95	35
96-100	6
100+	2

Ako promatramo rezultate (prikazane na grafikonu 7) kao generacijske (kohorte) pomake, uočiti ćemo tri «vrha» tj. tri generacije. Prvi vrh (slijeva na desno) predstavlja generaciju koja je preživjela Holokaust. Drugi vršak predstavlja generaciju koja se rodila nakon Drugog svjetskog rata i koja je danas već stara oko 60 godina. Treći vršak predstavlja njihovu djecu, koja danas imaju oko 25-30 godina, i na kraju grafikona pojavljuju se nove generacije.

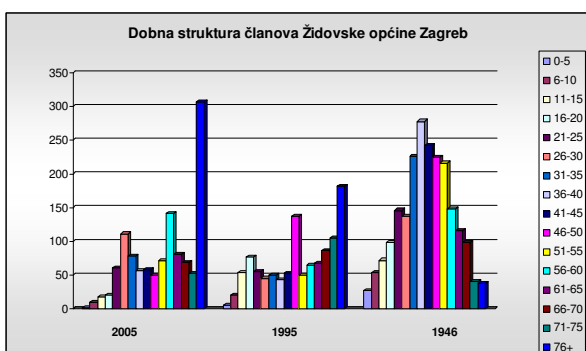
To se još bolje može razaznati na priloženoj tablici. Nekadašnje tzv. krnje generacije, nastale zbog Holokausta i alija, sada se dopunjavaju novim generacijama i stabiliziraju našu židovsku populaciju.

Grafikon 7

Na posljednjem, osmom grafikonu usporedili smo 1946, 1995. i 2005. godinu kako bi pokazali da postoji stalni rast onih koji su najstariji, stariji od 75 godina, koji su preživjeli Holokaust i koji zaslužuje posebnu njegu i pažnju.

Grafikon 8

Na kraju ovog izlaganja, zaključak je ipak optimistički. Usprkos toga što smo sve prošli i što nas ima relativno malo, dolaze nam nove generacije koje moramo sačuvati u zajednici, osigurati im opće i židovsko obrazovanje i pružiti mogućnost dokazivanja u društvu i u zajednici.

Ovaj puta budućnost naše zajednice ovisi najviše o nama.

Danka Nikolić

Pouke Hilsnerove afere

Češki dokumentarni film gotovo nikada neće ostaviti gledaoca ravnodušnim. U tom žanru Česi su majstori najvišeg nivoa. U to smo se još jednom uverili: na besprekorno serioznom II kanalu Češke televizije, kada je prikazan jednočasovni dokumentarni film *Hilsnerova afera*. Upućeniji u istorijske i političke nauke svakako će znati za taj događaj, a čini se da bi mogao da bude zanimljiv, između ostalog, i kao mnogostrano asocijativan i primenjiv na mnoge poznate situacije iz naše skorije prošlosti.

Podsetimo, dakle, na istorijska fakta Hilsnerove afere: pred sam kraj XIX veka, dok je (kako se u filmu kaže) „veliki deo čovečanstva verovao da se nalazi na dobrom putu ka najlepšem od svih svetova i da će ubrzani tehnički razvoj biti praćen i snažnim moralnim usponom – a najpronijljiviji su već tada uočavali zla znamenja i preteće signale. Ali ni oni nisu mogli pretpostaviti da je to, zapravo, samo predigra najvećih strahota koje će doneti nastupajući vek“.

Zloslutni predznaci objavili su se i u tadašnjoj Češkoj. Jedan zločin koji se dogodio u tamošnjoj provinciji pokrenuo je čitavu lavinu događaja, koji su prekrčili i granice Češke. Neposredno uoči Uskrsa 1899, naime, u šumi nadomak moravskog gradića Polna, ubijena je 19-naestogodišnja Anežka Hruzova. Počinitelji zločina nikada nisu pronađeni, ali gotovo istog trenutka počela je da se širi nezaustavljiva lavina optužbi da je devojkica žrtva jevrejskog ritualnog zločina. Preko noći su oživela srednjovekovna verovanja da Jevreji ubijaju nevine hrišćanske devojkice uoči praznika *Pashe*, da bi njihovu krv darovali Bogu. Veoma brzo „pronađen je i ubica“: Bio je to 22-godišnji mladić iz Polne, Leopold Hilsner, koji je, navodno, te zlokočne noći viđen u blizini mesta zločina, a pri tom je još, na svoju nesreću, bio i Jevrej. Histerija se širila nezaustavljivo, poput požara, nalazeći zastupnike i među nekim austrougarskim konzervativcima, ali pre svega među češkim provincijskim, seoskim, malograđanskim i građanskim staležom, ali i češkim intelektualcima, profesorima i studentima Karlovog univerziteta. A kako to po pravilu biva – i štampa se zdušno uključila u hajku sveopštom medijskom kampanjom. Na sudskom procesu u Kutnoj Hori, uz mnogobrojna svedočenja i potvdu komisije čeških lekara da „u telu Anežke Hruzove nije pronađena gotovo ni kapka krvi“ - Leopold Hilsner je osuđen na smrt.

Jedan jedini glas razuma ipak je pokušao da se probije kroz zaglušujući huk rasne mržnje i srednjovekovnog praznoverja. Bio je to glas tada 49-godišnjeg profesora praškog Karlovog univerziteta i docenta Bečkog univerziteta, političkog aktiviste liberalne, demokratske orijentacije i člana parlamenta Austrougarske monarhije, političara pre svega visokih moralnih principa – budućeg predsednika Čehoslovačke republike i jednog od najvećih intelektualaca među državicima prošlog stoleća – Tomaša Gariga Masarika.

Hilsnerijada, kako je kasnije nazivan ovaj događaj, zatekla je Masarika u Pragu (gde se vratio iz Beča 1882) na mestu uglednog i omiljenog fakultetskog profesora filozofije i sociologije. Važio je za jednog od najcenjenijih članova kolegijuma tadašnjeg Karlovog univerziteta i najpopularnijeg profesora među studentima. Sve to - njegov politički, naučnički i građanski ugled, lična i porodična stabilnost i predstojeća karijera - srušili su se, u tom trenutku je izgledalo, do temelja i definitivno u roku od desetak dana. Preko noći se našao na najboljem putu da postane narodni neprijatelj.

Masarik se, naime, sam i takoreći bez ičije podrške u zemlji postavio pred rasplamsalu gomilu pobornika osvete Jevrejima i zahteva za izvršenje smrtne kazne nad nesrećnim Hilsnerom. Ujesen te iste 1899. objavio je brošuru „Neophodnost revizije polnskog procesa“ u kojoj je dokazivao besmisao izmišljenih dokaza korišćenih u procesu, otvoreno posumnjao u rezultate obdukcije tamošnjih lekara i njihovu sramnu potvrdu „o nepostojanju krvi u telu ubijene“, ukazivao na antisemitske korene priča o ritualnim ubistvima. „Moja je dužnost i pravo“ govorio je „da rasvetlim istinu i pokažem u kakvom se patološkom stanju momentano nalazi naš narod“. Sav gnev i bes kao da su se sa Hilsnera preneli na Masarika. Čitava štampa se usmerila protiv njega. Po novinama su svakodnevno objavljivane njegove uvredljive karikature, u kafanama i po narodnim skupovima pevane su se pogrдне pesme o „prodanoj duši židovskoj“, „o gomilama zlata koje je dobio za odbranu Hilsnera“. Najteže su mu pale, govorio je kasnije, reakcije njegovih studenata. Tradicionalno napredni, ovoga puta svi su, bez izuzetka, podlegli antisemitskim strastima. Odlučio je da izađe pred njih i da im izloži argumente. Dočekali su ga zvižducima, pretnjama, nisu mu dozvolili da progovori. U Karolinumu, na teritoriji samog Univerziteta, organizovali su demonstracije, a potom izašli na ulice i došli pred njegovu kuću. Izvikivali su mu ime u najružnijim kontekstima. Njegova ćerka Alice je pretučena na ulici.

Na lavinu pretnji, usred kojih se našao sam (sa porodicom), bez ičije podrške, odgovorio je javnom izjavom: „Ne dam se denuncirati, a ni učutkati. Ne borim se ni za Hilsnera, ni za Jevreje, borim se za princip. Od principa ne odstupam.“

Da bi se smirile strasti u Češkoj, najviši austrougarski sud u Beču krajem 1900. predložio je zamenu smrtne kazne za doživotnu robiju. Okružnom sudu u Pisku naloženo je da obnovi proces. Taj sud je 1901. doneo odluku o doživotnoj robiji okrivljenom Hilsneru za ritualno ubistvo. Masarik je sam čin obnove procesa u tom trenutku smatrao uspehom.

Potom su i za Masarika i za Austrougarsku monarhiju nastale druge brige. Polako se približavao I svetski rat. Po njegovom okončanju, aktom milosti poslednjeg austrougarskog vladara, Karla IV, Hilsner je 1918. godine, posle 19 godina robijanja, pušten na slobodu. Ostao je da živi u Beču, svoje „prokleta“ prezime je promenio u Heler i ubrzo potom umro. Poslednja rečenica nekrologa štampanog tim povodom u jednom austrijskom listu je glasila: „Neka slučaj Hilsner ostane zauvek opomena svima onima koji su zaslepljeni rasističkom mržnjom“.

Nije bila zapamćena.

I kao predsednik države, Masarik se ponekad vraćao Hilsnerovoj aferi. Kada su se 1927. godine pojavili prvi znaci fašizma u tadašnjoj Čehoslovačkoj, na jednom političkom skupu je rekao: „Na neke ljude tako lako prijanja primitivni misticizam i antisemitizam. A setite se kako je to onda bilo sa Hilsnerom. Moglo bi nam se to opet rascvetati. Protiv fašizma, ili bilo kakve diskriminacije, mora se krenuti odlučno, u samom začetku, odmah.“

Umro je u sam osvit nastajanja najstrašnijih zločina koje je moderna istorija zapamtila. Njihovu preteću ozbiljnost naslutio je čitave tri decenije pre njihove realizacije. Nije bilo dovoljno onih koji su čuli njegova upozorenja.

Milan Kundera

Ne zaboraviti jedinstvo Evrope

I sama ideja jedinstva Evrope je u krizi, o praksi da se i ne govori. Krivac za to je nesposobnost evropskih nacija da svoju vlastitu kulturu vide u velikom evropskom (i svjetskom) kontekstu. Kao da se i velike i male evropske nacije i dalje koprcaju u kulturološkom provincijalizmu, nesposobne da sagledaju, prihvate i negujuju „evropski ideal“ - maksimum raznolikosti u minimumu prostora, kako je ovo najveće

evropsko bogatstvo formulirao češki književnik Milan Kundera, koji već 30 godina živi u Francuskoj. Njegovim produktivnim idejama bi se moglo ponešto i prigovoriti, recimo svođenje Evrope samo na njenu zapadnu dimenziju, uz uključivanje centralnoevropskog dijela, za što snažno pledira Kundera.

U cijelini uzev, pak, radi se o podsticajnom Kunderinom eseju, objavljenom pod simboličnim naslovom „Ne zaboraviti jedinstvo Evrope“ u jednom od posljednjih brojeva švicarsko-njemačkog časopisa „Cicero“. Prenosimo ga u uvjerenju da bi mogao potaći istraživanja i balkanskih, kapilarno povezanih provincijalizama.

Evropski ideal

Maksimum raznolikosti u minimumu prostora

Bio nacionalista ili kosmopolita, ukorijenjen ili iskorijenjen, Evropljanin je duboko određen odnosom prema svojoj domovini; nacionalna je problematika u Evropi vjerojatno kompleksnija, bremenitija nego drugdje, u svakom slučaju drugačija. Ovome pripada i jedna druga posebnost: pored velikih nacija u Evropi postoje i male nacije, među kojima je njih više kojima je uspjelo u protekla dva stoljeća ostvariti svoju političku nezavisnost (ili je ponovo steći). Možda sam upravo putem njihova postojanja i razumio da je kulturna raznolikost najveća evropska vrijednost. U vrijeme kada je ruski svijet htio oblikovati moju malu zemlju po svojoj slici i prilici, formulirao sam ideal Evrope na sljedeći način: maksimum raznolikosti u minimumu prostora. Rusi ne upravljaju više mojom zemljom, ali je ovaj ideal još više u opasnosti.

Sve nacije Evrope doživljavaju istu zajedničku sudbinu, ali svaka je doživljava – na temelju njenog dosadašnjeg iskustva – drugačije. Zbog toga se i pričinjava povijest svake evropske umjetnosti (slikarstva, romana, muzike i tako dalje) kao štafetna utrka, u kojoj različite nacije jedna drugoj predaju dalje jednu te istu palicu. Polifonija doživljava njene početke u Francuskoj, dalje se razvija u Italiji, u Nizozemskoj dostiže nevjerovatnu kompleksnost, a u Njemačkoj, u Bachovim djelima, nalazi savršenstvo; procvat engleskog romana u XVIII stoljeću prati epoha francuskog romana, zatim epoha ruskog romana, potom epoha skandinavskog romana, i tako dalje. Dinamika i dugi dah povijesti evropskih umjetnosti su nezamislivi bez postojanja nacija, čija raznolika iskustva formiraju neiscrpljivi rezervoar inspiracija.

Mislim na Island. Tamo nastaje u XIII i XIV stoljeću literarno djelo od više tisuća stranica – „Sage“ (legende). Ni Francuzi niti Englezi nisu u ta vremena stvorili na njihovim nacionalnim jezicima takvo prozno djelo. Ovo mora, molim, do u tančine biti jasno: prvo veliko prozno blago Evrope je stvoreno u njenoj najmanjoj zemlji, koja niti danas nema 300.000 stanovnika.

Ime München je postalo simbolom kapitulacije pred Hitlerom. Ali, budimo konkretniji: u Münchenu, u jesen 1938. godine, su odlučivale četiri velike sile, Njemačka, Italija, Francuska i Velika Britanija, o sudbini jedne male zemlje, kojoj su, čak, oduzeli i pravo na riječ. U jednoj sporednoj sobi morala su obojica čeških diplomata čekati cijelu noć da bi ujutro bili odvedeni duž dugih hodnika u dvoranu, u kojoj su im Chamberlain i Daladier, umorni, blijedi i zijevajući, objavili smrtnu presudu.

„Jedna daleka zemlja, o kojoj malo znamo (a far away country of which we know little)“: ove čuvene riječi, kojima je Chamberlain htio opravdati žrtvovanje Čehoslovačke, bile su odgovarajuće. U Evropi postoje na jednoj strani velike zemlje, a na drugoj male; postoje nacije u pregovaračkim dvoranama i one koje čitavu noć čekaju u predsobljima.

Ono što male nacije razlikuje od velikih nije samo kvantitativni kriterijum broja stanovnika; to je nešto dublje – njihova egzistencija nije niti za njih same samorazumljiva izvjesnost, nego uvijek i pitanje, izazov i rizik; one su u odnosu na povijest u defanzivi, prema njenoj snazi, koja njih same prevazilazi, koja se ne obazire na njih, pa ih i ne uzima za ozbiljno. („Samo ukoliko se suprotstavimo povijesti kao takvoj, možemo se suprotstaviti i današnjoj povijesti“, piše Gombrowitz.)

Ima točno toliko Poljaka koliko i Španjolaca. Ali, Španjolska je stara sila, koja nikada nije bila ugrožena u svojoj egzistenciji, a povijest Poljaka – nasuprot tome – poučava šta znači nepostojati. Njima su oteli državu, oni su duže od stoljeća živjeli u posmrtnoj raci. „Još Poljska nije propala“, glasi patetična prva strofa njihove nacionalne himne, a prije otprilike 50 godina je Witold Gombrowitz napisao u jednom pismu Czeslawu Miloszu rečenicu, koja nikada ne bi pala na um jednom Španjolcu: „Ako naš jezik za stotinu godinu bude još postojao...“

Pokušajmo zamisliti da su islandske legende napisane na engleskom jeziku. Imena njihovih heroja bi nam bila danas tako bliska kao Tristan ili Don Quijote; njihova bi - između kronike i fikcije - oscilirajuća, jedinstvena estetika izazvala mnoštvo teorija; sporilo bi se o tomu da li trebaju da važe ili ne za prvi evropski roman. Neću tvrditi da se na njih zaboravilo; one se – nakon stoljeća ravnodušnosti - proučavaju na univerzitetima cijelog svijeta; ali one pripadaju „arheologiji beletristike“, ne utječući na živu literaturu. (...)

Jedno umjetničko djelo može biti uvršteno u dva činjenična konteksta: ili u povijest svoje nacije (nazovimo to malim kontekstom) ili u supranacionalnu povijest određene vrste umjetnosti (nazovimo to velikim kontekstom). Mi smo naviknuti na to da se muzika, samorazumljivo, sagledava u velikom kontekstu: za jednog muzikologa nije osobito važno znati kojim je maternjim jezikom govorio Orlando di Lasso ili Bach; nasuprot tome bit će jedan roman, jer je vezan uz njegov jezik, proučavan na svim univerzitetima svijeta u malom nacionalnom

kontekstu. Evropa nije uspjela da misli svoju literaturu kao historijsku jedinicu, a ja neću nikad prestati ponavljati da u tome leži njena nepopravljiva intelektualna propast. Pri objašnjenju ostajemo na povijesti romana: Sterne reagira na Rabelaisa, a Diderot biva inspiriran Sterneom, Fielding se stalno poziva na Cervantesa, a s Fieldingom se mjeri Stendhal, Flaubertova tradicija se nastavlja u Joyceovom djelu, dok Broch razvija u svojoj refleksiji o Joyceu vlastitu poetiku romana, Kafka čini jasnim za Garcia Marqueza da je moguće iskoračiti iz tradicije i "drugačije pisati".

To što sam upravo kazao je bilo po prvi put formulirano od Goethea: "Nacionalna literatura neće sada imati šta mnogo toga kazati, na red je pristigla epoha svjetske literature, pa svatko mora sada sudjelovati u tome, ovu epohu ubrzati". To je, u izvjesnu ruku, Goetheova oporuka. Još uvijek izdana oporuka. Možete otvoriti svaki raspoloživi priručnik, svaku raspoloživu antologiju, u njima se svjetska literatura uvijek predstavlja kao pregled nacionalnih literatura. Kao povijest nacionalnih literatura! Literatura, u pluralu!

Pri tomu Rabelais, kojeg su njegovi zemljaci uvijek potcjenjivali, ni od koga drugog nije bolje razumljen kao od jednog Rusa: Bachtina; Dostojevski od jednog Francuza: Gidea; Ibsen od jednog Irca: G. B. Shawa; James Joyce od jednog Austrijanca: Hermana Brocha; univerzalno značenje generacije velikih Sjeverno-amerikanaca Hemingwaya, Faulknera, Dos Passosa je prvo spoznato od strane francuskih književnika ("U Francuskoj sam otac jednog literarnog pokreta", piše Faulkner 1946. godine, dok se istovremeno tuži na gluhoću na koju nailazi u svojoj zemlji). Ovih nekolicina primjera nisu nikakvi izvanredni izuzeci iz pravila; ne, pravilo glasi: zemljopisno odstojanje odstranjuje posmatrača iz lokalnog konteksta i dozvoljava mu sagledati veliki kontekst svjetske literature, koji je jedini u stanju artikulirati estetsku vrijednost jednog romana, naime, one do sada nepoznate aspekte egzistencije o kojoj je roman i htio ponuditi poruke, kao i novinu forme, za koju vjeruje da ju je pronašao. (...)

Želim li ovim kazati da se ne mora bezuvjetno znati njegov originalni jezik da bi se prosudilo o jednom romanu? Naravno, točno to hoću kazati! Gide nije govorio ruski, G. B. Shaw nije znao norveški, Sartre nije čitao Dos Passosa u originalu. Da su knjige Witolda Gombrowitza i Danila Kiša bile jedino ovisne o sudu onih koji su govorili poljski i srpskohrvatski, ne bi njihove radikalne estetske novine nikada ni bile otkrivene. (A profesori inozemne literature? Nije li njihova prirodna zadaća da studiraju djela u kontekstu svjetske literature? Beznadežno. Da bi dokazali svoju kompetentnost, kao eksperti, oni se očigledno identificiraju s malim nacionalnim kontekstom literatura, koje podučavaju. Oni se čine glasnogovornicima njihova mišljenja, sklonosti i predrasuda! Beznadežno: baš na inozemnim univerzitetima je umjetničko djelo ponajdublje zapleteno u njegovu zavičajnu provinciju.)

Kako se definira provincijalizam? Kao nesposobnost (ili opiranje) da se vlastita kultura sagleda u velikom kontekstu. Postoje dvije vrste provincijalizma: onaj velikih nacija i provincijalizam malih nacija. Velike nacije suprotstavljaju se goetheovskoj ideji svjetske literature, jer im se vlastita literatura čini dovoljno bogatom, pa zašto bi se još trebali interesirati i za to što se drugdje piše. Kazimierz Brandys piše u svojim dnevnicima, u Parizu od 1985. do 1987. godine: "Francuski student ima veće šupljine u znanju o svjetskoj kulturi nego poljski student, ali Francuz to sebi može dozvoliti, jer njegova vlastita kultura sadrži više ili manje sveukupne aspekte, sveukupne mogućnosti i faze svjetskog razvitka".

Male nacije su rezervirane prema velikom kontekstu iz posve obrnutih razloga: one imaju veliko poštovanje za svjetsku kulturu, pa, ipak, ona im se čini malčice stranom, kao nebo iznad njihovih glava, daleko i nedostižno, idealna realnost, s kojom njihove nacionalne literature imaju malo toga zajedničkog. Mala nacija je svojem književniku izoštrila uvjerenje da on pripada samo njoj. Usmjeriti pogled preko granice zemlje, naći se sa svojim kolegama u nadnacionalnoj oblasti umjetnosti, vrijedi kao uobraženost i prezrivo prema svojemu. A pošto se male nacije često nalaze u situacijama u kojima se radi o pukom preživljavanju, uspijeva im bez mnogo muke da ovakvo držanje uspostave kao moralno opravdano.

Posjednička težnja nacije prema njenim umjetnicima ispoljava se kao terorizam malog konteksta, koji cijeli smisao jednog dijela svodi na ulogu koju ono igra u vlastitoj zemlji. Otvaram stari skript kursa kompozicije Vincent d'Indyja na Schola Cantorum u Parisu, na kojoj je početkom XX stoljeća obrazovana cijela generacija francuskih muzičara. Nešto se odnosi i na Smetanu i Dvoržaka, naročito na dva Smetanina "Streichquartette". Šta učimo? Jednu jedinu, u različitim formama više puta ponovljenu tvrdnju: ova muzika u "narodnosno-tradicionalnom stilu" je "inspirirana narodnim pjesmama i narodnim plesovima". *Helsinkiška povelja*

Lešek Kolakovski

Opaske o modernizmu

Već nekoliko godina, s izvesnim pauzama, studiram istoriju katoličkog modernizma s početka XX veka i možda ću jednom svoje refleksije na tu temu i da napišem, iako nisam siguran. Bez obzira na to ta stvar mi se čini veoma zanimljivom. Odnosno, želeo bih da neko – iako to studiranje iziskuje 30 godina rada i ne znam da li jedan čovek uopšte ima za to snage – napiše globalnu istoriju *fin de siecla* (uzimajući u obzir, naravno, prve godine XX veka), u kojoj bi bio pronađen zajednički smisao svih promena koje su na različitim poljima kulture urodile plodom: neobične novine u tehnici, novi pravci u slikarstvu, književnosti, arhitekturi, novi pravci u filozofiji (Bergson, empiriokriticizam, Huserl), invazija istočnjačkih religija,

teozofija, psihoanaliza, pariski bordeli, boljševizam, nova fizika, ekstravagantna ženska moda i slično. Gde bi se našlo i mesto za katolički modernizam.

Da li je modernizam bio jedna od brojnih kriza u istoriji Crkve? Jeste. Da li u dalekoj prošlosti? Nije. Žigosan i naizgled razbijen, u atmosferi čistki, denunciranja i intriga u crkvenim redovima, semeništima i kurijama, pod drugačijim imenima delovao je u Crkvi iz potaje i u priličnoj meri je pustio korenje na II Vaticanumu. Modernizmi u Crkvi pojavljuju se istovremeno sa različitim preobražajima u kulturi. Doktrinarni smisao svakoga je drugačiji, ali su im duhovne strukture slične. Modernista je bio Klemens iz Aleksandrije, modernista je bio Toma Akvinski (setimo se samo osuda aristotelizma), modernisti su bili jezuiti.

Kako definisati modernizam? Najgori izvor za njegovo razumevanje predstavljaju enciklika *Pascendi* Pija X i dekret *Lamentabili*. U njima postoji izvestan broj izraza koji su sasvim u skladu s intencijama modernizma, dok su neki krajnje pogrešni, a neki opet slični modernističkim teorijama, mada im se pripisuje smisao koji nije u skladu s tom intencijom. Možda je najbolji odgovor na *Pascendi* programska Buonrotijeva knjiga (objavljena anonimno, koju je na engleski preveo Tajrel). Modernizam je, kako mi se čini, obuhvatao tri osnovna pravca kritike (izostavljajući političke i socijalne ogranke).

Prvi predstavlja zahtev da se u proučavanju *Biblije* takođe primene kritički i filološki kriterijumi, opšte-prihvaćeni u istoriografskim istraživanjima. Kritika nekih postojećih verovanja koja se odnose na *Bibliju* pojavila se još u XVI veku, a krajem XVII veka fundamentalno delo Ričarda Sajmona.

Moderniste su zanimala različita, osobena pitanja: autorstvo različitih tekstova od suštinskog značaja (*Petoknjžje, Knjiga mudrosti, neke poslanice apostola Pavla, Jevanđelje po Luki*, između ostalih), protivurečnosti u naraciji i sam pojam božanskog nadahnuća. Govorili su da se ne može utvrditi da li je Gospod Bog jednostavno diktirao te tekstove. Odnosno, verovali su u određenu formu nadahnuća, u trajno prisustvo Hrista u istoriji, »jednostavno ga nisu smatrali čovekom«, nisu poricali da je naš svet uklopljen u natprirodni poredak, iako su smatrali da se taj poredak jednostavno ne uklapa u naš svet, već je sadržan u čovekovoј svesti o religiji i kulturi.

Drugi: evolucija dogmi i Crkve. Modernisti su smatrali da je to mitološka izmišljotina koja se ne temelji na tekstovima *Novog zaveta*, da je Isus ustanovio temelje Crkve, s njenom hijerarhijom, autoritetom, sistemom vlasti, da je utemeljio i sve svete tajne i pridao im smisao koji im Crkva pripisuje. Što se dogmi tiče, sve su izrastale iz iskustava, promišljanja i sporova u hrišćanstvu i da se njihov smisao tokom istorije menjao. To su ipak kulturni artefakti koji su izražavali religijsku svest vernika, a da je pravi smisao dogmi praktičan.

Treći: Modernisti su često kritikovali birokratski karakter crkvenog ustrojstva, autoritarne običaje, nesposobnost za kritičku refleksiju kulturnih promena koje Crkvu nisu mogle da ostave u nepromenljivom vidu – kako je to, uostalom, bilo vekovima – zbog

odbijanja racionalne diskusije. S tim je bilo povezano nepoverenje prema tradiciji sholastičkog racionalizma koji je – ma koliko važan u istoriji kulture – prestao da bude uspešan i ubedljiv. Takođe su smatrali da odvajanje Crkve od države ne škodi samo Crkvi već da, oslobađajući je čisto političkih zadataka i sporova, diplomatskih intriga i semiteokratskih iskušenja, hrišćanstvu vraća njegov pravi smisao. Prihvatili su i blagotvorne, uostalom i neizbežne demokratske promene.

Naravno, ovo je uopšten sažetak. Nije postojao Centralni komitet modernista, uglavnom su radili pojedinačno, iako su se poznavali i razmenjivali pisma, o različitim stvarima imali su različita mišljenja ili su ih u različitoj meri izražavali radikalno. U Loazija koji je bio najpoznatiji, najviše se sumnjalo da koristi smicalice.

Modernisti su takođe govorili da religiozna iskustva nisu isto što i priznavanje dogmatskih formula, premda je to odlučujuća stvar.

Šta je nepromenljivo u Crkvi? Ja nisam pozvan da odgovaram na takva pitanja. Za mene su to tekstovi *Novog zaveta*, koji se neprestano iznova interpretiraju, te samo naizgled deluju nepromenljivo. Međutim, ne treba gubiti iz vida da teorija evolucije dogmi lako može preći u radikalni bultmanizam (Rudolf Bultman, nemački istraživač *Biblije* i teolog koji je pokušavao da demitologizuje *Bibliju* i da je reinterpreтира u duhu egzistencijalizma – prim. prev.), tvrdeći da je sve, bez ostatka, u doktrini i tradiciji prepušteno na milost i nemilost civilizacijskih preobražaja, da u veri nema ničeg trajnog, da će se vremena promeniti i da će se hrišćanstvo možda izražavati rečima koje su u potpunj suprotnosti s onima koje se danas koriste. Kuda ta granica tačno prolazi – to ne umem da utvrdim.

Takođe moramo da znamo da su modernisti, kao uostalom mnogi današnji ljudi Crkve, smatrali da je i u svim drugim religijama sačuvano, iako u nesavršenom ili malo savršenom vidu, zračenje božanske svetlosti, da je Bog celokupno čovečanstvo obdario darovima duha, premda je sve što ljudi dobijaju od Boga filtrirano kroz istorijski promenljive uslove. Prema tome, modernisti su bili pioniri tzv. ekumenizma.

Poznato nam je da su mu pretile dve suprotne opasnosti, kad god je u Crkvi dolazilo do kriznih situacija, jer se radilo o prilagođavanju novim civilizacijskim uslovima. Tada imamo dilemu: kruto odbijanje svih ustupaka koje »svet« zahteva je opasno, s obzirom da Crkvu može potisnuti na pozicije izolovane sekte. I veći ustupci su opasni, jer izazivaju nesigurnost među vernicima i brišu, da tako kažemo, religijski identitet Crkve. Niko unapred ne može da utvrdi koja je opasnost veća i kako naći bezbedniju »sredinu«. Ako govorimo o »prilagođavanju« novim civilizacijskim uslovima, ne mislimo da Crkva bez kolebanja treba da podleže svemu što je u datom trenutku pomodno – ideološki ili običajno, jer Crkva često mora da bude »protiv« sveta. Modernizam se susreo sa apsolutnim neprijateljstvom. Crkva se u celini godinama borila s tom zarazom, što ju je oslabilo, jer ju je deo evropske inteligencije s kojim je računala odbacio, videći u toj kampanji, ne

bez razloga, trijumf »konstantinske« reakcije, osvetu klerikalnog birokratizma, beznadne pokušaje ostvarenja semiteokratskih pretenzija, nemogućnost prihvatanja Razuma koji nije neprijatelj religije, već samo kritičar institucije koja treba da zamenjuje živu veru... S tim što moramo da priznamo da je napetost između žive vere i institucije neizbežna.

Kao što vidimo iz kasnije perspektive, Crkva jednostavno nije mogla da prihvati sve što su modernisti proklamovali. Međutim, mogla je da prihvati da su to ljudi dobre volje, umesto da i dalje koristi snažne osude i pretnje.

Postsaborne promene su u priličnoj meri proizlazile iz duha reformi koje je modernizam zahtevao (mada se, naravno, nije radilo o neposrednim »uticajima« modernističke literature). U Crkvi su pobedila pravila istorijske kritike, potiskujući mnoga ukorenjena i suvišna verovanja, koja su pretendovala na istinu u smislu poklapanja s činjenicama. Poljski čitalac tzv. *Biblije milenijuma* u komentarima opaža mnoge stvari koje su donedavno izazivale gnev i suprotstavljanje, iako se Crkva nije srušila zbog toga što se Mojsije više ne smatra autorom *Petoknjižja*. Crkva je prestala da osuđuje jeretike i inoverce, traži sporazum sa drugim hrišćanskim religijama, takođe i sa Jevrejima, veoma je proširila ulogu laikata u crkvenom životu, izvela je ogromne promene u liturgiji itd., mada ovde ne mogu da rezimiram Sabor.

Razumem odbojnost ili tugu katolika, kojima se mnoge od tih promena, makar i površne, čine promenama njihovih religioznih navika. Razumem već oslepelog kardinala Otavijanija koji je rekao da je srećan što je star i što će uskoro umreti, jer se nada da će još uvek umreti u katoličkoj crkvi. Razumem i arhiepiskupa Lefevra kada kaže da je Crkva zaražena modernizmom. U pravu je, jer se modernizam na različite načine utemeljio u Crkvi, s tim što bi kretanje utrtim stazama za Crkvu predstavljalo mnogo veću opasnost. I ja (ništa ne tražeći, niti imajući bilo kakva prava da Crkvi nešto savetujem) iz čisto estetskih razloga više volim Tridentsku misu i veoma žalim za latinskim (latinski je bio važan za osećanje jedinstva katoličanstva, a ne iz estetskih razloga), jer sam od detinjstva naviknut da sveštenici idu u mantijama i voleo bih da tako i dalje ostane, iako to, naravno, nema ničeg zajedničkog s doktrinom. Poznato mi je da je Sabor između ostalog rezultirao i političkim pokretima u okviru tzv. teologije oslobođenja, koji gotovo ništa nisu ostavili od hrišćanske vere i po svoj prilici bi se maksimalno trudili da Crkvu učine trockističkom ili maoističkom sektom. Međutim, zadovoljan sam što se Crkva pod takvim pritiskom stavila na stranu bespomoćnih i siromašnih ljudi, što je jednoznačno prihvatila ideju o ljudskim pravima koja se izvodi iz Francuske revolucije i pravila demokratskog života, što je ukinula antimodernističku zakletvu. U kolektivnom životu sve je dvoznačno i nesigurno, a tako će zauvek i ostati, bar do strašnog suda.

Znak. S poljskog prevela Biserka Rajčić

Jan Buruma

Čudna smrt multikulturalizma Evropa pred muslimanskim izazovom

Svaka ideologija koja drži da ljudi različitih kultura moraju živeti u odvojenim zajednicama u nekoj zemlji, da ne treba da se interesuju jedna za drugu i ne smeju kritikovati jedna drugu jeste i pogrešna i neizvodljiva. Naravno, smotreniji zagovornici multikulturalizma nikad nisu zamišljali da kulturna zajednica može ili treba da zameni političku zajednicu. Verovali su da nije potrebno da građani imaju jedinstvenu hijerarhiju vrednosti sve dok se svi oni Ideal multikulturalizma kod kuće bio je praćen ideologijom kulturnog relativizma u inostranstvu, naročito 1970-ih i 1980-ih. To je neopaženo evoluiralo u oblik moralnog rasizma koji je držao da beli Evropljani zaslužuju liberalnu demokratiju, ali da ljudi drugih kultura na nju moraju čekati. Afrički diktatori mogli su da čine grozne stvari, a da ih mnogi evropski intelektualci nisu previše osuđivali zato što je kriticism implicirao kulturnu aroganciju.

Debata o multikulturalizmu podelila je zemlju u kojoj sam rođen, Holandiju, možda više nego bilo koju drugu. Kada je jedan islamski ubica pre dve i po godine usmratio režisera Tea Van Goga, pokrenuta je bolna debata o duboko usađenoj kulturi tolerancije u zemlji i lakom prihvatanju onih koji traže azil.

Znatno pre dolaska muslimanskih gastarbajtera tokom 1960-ih i 1970-ih, holandsko društvo bilo je u izvesnom smislu "multikulturalno", jer je bilo već organizovano u protestantske, katoličke, liberalne i socijalističke "stubove", od kojih je svaki imao sopstvene škole, bolnice, TV stanice, listove i političke partije. Kada su gastarbajteri iz Maroka i Turske postali de fakto imigranti, neki su počeli da zastupaju stvaranje dodatnog, muslimanskog stuba.

Ali, u trenutku kada su zagovornici multikulturalizma predlagali ovu sugestiju, holandsko društvo prolazilo je kroz dramatičnu tranziciju. S jačanjem sekularizacije, tradicionalni stubovi počeli su da pucaju.

Osim toga, žestoki napadi na muslimane počeli su da dolaze iz redova ljudi koji su se, odgojeni u duboko religioznim porodicama, tokom 1960-ih i 1970-ih pretvorili u radikalne levičare. Od onih koji su sebe definisali kao antikolonijaliste i antirasiste - šampione multikulturalizma - postali su vatreni branitelji takozvanih prosvetiteljskih vrednosti nasuprot muslimanske ortodoksije. Ovi ljudi plašili su se povratka religije; da bi protestantsku ili katoličku opresiju koju su poznavali iz prve ruke mogli zameniti podjednako opresivni muslimanski kodeksi ponašanja.

Ali, njihovo okretanje od multikulturalizma nije ono što je sprečilo pojavu "islamskog" stuba u holandskom društvu. Glavni problem s ovom idejom bio je što se ljudi iz Turske, Maroka i arapskih zemalja - neki duboko religiozni, a neki prilično sekularni, i svi s uočljivim animozitetima jednih prema drugima - nikada nisu saglasili šta bi trebalo da čini takav jedan stub.

U svakom slučaju, sada je suviše kasno za stvaranje takvog stuba. Pošto su raniji stubovi pali, pojava novog bi stvorila situaciju gde bi većina koja se sve više integriše pregovarala s manjinom, dovodeći tako do njene izolacije u tom procesu.

Dopadalo se to Evropljanima ili ne, muslimani su deo Evrope. Mnogi neće napustiti svoju religiju, pa Evropljani moraju naučiti da žive s njima i s islamom. Naravno, bilo bi lakše kad bi muslimani počeli da veruju da sistem radi i u njihovu korist. Liberalna demokratija i islam mogu se pomiriti. Sadašnja politička tranzicija Indonezije iz diktature u demokratiju, mada nije apsolutan uspeh, pokazuje da je to moguće.

Čak i kad bi svi muslimani Evrope bili islamisti - što je daleko od stvarnosti - oni ne mogu ugroziti suverenitet kontinenta, pa ni njegove zakone i prosvetiteljske vrednosti. Naravno, postoje grupe kojima je islamizam privlačan. Deca imigranata, rođena u Evropi, osećaju da nisu potpuno primljena u zemlje u kojima su odrasli, ali ne osećaju ni neku specijalnu vezu s domovinom svojih roditelja. Osim što im nudi odgovor na pitanje zašto nisu zadovoljni svojim životom, islamizam im daje osećaj sopstvene vrednosti i veliki razlog za koji se može umreti.

Uostalom, jedina stvar koja zaista može narušiti evropske vrednosti jeste način na koji će Evropa odgovoriti svojoj nemuslimanskoj većini. Strah od islama i imigranata može dovesti do usvajanja neliberalnih zakona. Braneći prosvetiteljske vrednosti na dogmatski način, sami Evropljani će ih potkopati.

Naši zakoni koji zabranjuju podsticanje nasilja i vređanje ljudi zbog njihove religije sasvim su dovoljni. Dalja ograničenja slobode govora - kao što su zakoni protiv bogohuljenja ili zakoni koji kažnjavaju poricanje Holokausta - idu predaleko.

Ali, to ne znači da mi ne treba s pažnjom da merimo naše reči. Treba brižljivo praviti razliku između različitih vrsta islama i ne mešati nasilničke revolucionarne pokrete s onim što je uobičajena verska ortodoksija. Vređanje muslimana samo zbog njihove vere je besmisleno i kontraproduktivno, kao i sve prisutnije uverenje da moramo sveobuhvatno naglašavati superiornost "naše kulture".

Jer, takav dogmatizam potkopava skepticizam i preispitivanje svih pogleda, uključujući i sopstvene, što je bilo i još jeste fundamentalna odlika prosvetćenosti.

Nevolja je danas u tome da se prosvetiteljske vrednosti ponekad na vrlo dogmatski način koriste protiv muslimana. One su u stvari postale oblik nacionalizma - "naše vrednosti" postavljaju se nasuprot "njihovim vrednostima". Razlog za odbranu vrednosti prosvetiteljstva je u tome da su one zasnovane na dobrim idejama, a ne na tome što su "naša kultura". Brkati kulturu i politiku na ovaj način znači pasti u istu zamku kao i multikulturalisti. A to ima ozbiljne posledice. Ako još više budemo antagonizirali muslimane u Evropi, gurnućemo više ljudi da se pridruže islamističkoj revoluciji. Moramo učiniti sve da ohrabrimo muslimane Evrope da budu asimilirani u evropska društva. To je naša jedina nada.

(Autor je pisac i naučni radnik holandsko-engleskog porekla, koji se najvećim delom bavio kulturom Azije. Poslednja od njegovih brojnih knjiga je "Ubistvo u Amsterdamu". Jan Buruma živi u Njujorku)

Saša Ilić

CARSKI REZ

Antisemitizam
i savremena srpska književna scena

Ovaj tekst je nastao marta 2005. godine kao odgovor na objavljivanje knjige Nebojše Vasovića *Lažni car Šćepan Kiš* u izdanju *Narodne knjige*. Tekst sam ponudio tadašnjem uredniku lista *Danas* - Grujici Spasoviću, zatim redakciji *Vremena, Glasu javnosti, Letopisu Matice srpske* kao i *Koracima*. Jedino je urednik kragujevačkih *Koraka* pokazao interesovanje za njegovo objavljivanje. Međutim, sutradan je tekst odbijen na sastanku redakcije *Koraka* uz obrazloženje da se «bavi politikom, a ne poetikom», tj. da je previše novinski i da mu nije mesto u književnom časopisu. U narednom broju je, uprkos takvom stavu, u pomenutom časopisu objavljen intervju sa Vasovićem u kome je on obrazlagao svoj stav prema demokratiji, promenama u Srbiji i NATO intervenciji, ali to se savršeno uklapalo u estetski koncept redakcije. Ovim ne želim da omalovažim napore članova redakcije *Koraka*, niti da prozivam urednike kulturnih rubrika kojima sam ponudio «Carski rez». Naprotiv, to mi je samo potvrdilo uverenje da se nalazimo u tampioniranoj kulturi u kojoj je protok kritičkog diskursa smanjen kao kod dial-ap konekcije na pulsnoj centrali, uz rizik neprestanog diskonektovanja. Stoga je i «Carski rez» naposljetku objavljen u virtuelnom prostoru, u rubrici «Moj ugao» na sajtu *B92* (1. april 2005). U tom trenutku sam mislio da je to najgora solucija, ali se ispostavilo da bolje mesto nisam ni mogao da nađem, tzv. intelektualci beogradske palanke dobili su svoju knjigu. Radi se o knjizi koja je izgleda dugo čekana. O knjizi koja je dugo najavljivana. Ta knjiga je integrisala sve rasute glasove raznih *Kurira, Nacionala, Identiteta*, nečasnih svedoka koji su godinama pokušavali da artikulišu problem svoje palanačke izuzetosti iz istorije. Radi se o knjizi njegoševskog naslova (*Lažni car Šćepan Kiš*) koja je u izdanju *Narodne knjige*, baš kao i njena preteča (*Gvozdeni rov*) koju pojedini intelektualci stavljaju u rang Vijona ili Brodskog, objavljena i promovisana pod geslom „prve polemičke knjige koja se posle smrti Danila Kiša bavi preispitivanjem njegovog dela”. Plejmejker uredničkog tima snova *Narodne knjige* – Vasa Pavković, potpisao je ovo izdanje i krenuo u medijsku kampanju. Tako je Danilo Kiš o sedamdesetogodišnjici svoga rođenja, dobio jednog neočekivanog tumača u liku namrštenog Nebojše Vasovića, koji se u nedavnoj prošlosti beogradske palanke proslavio epitafom za B. M. Mihiza.

„Imperija“ uzvrća udarac

Gvozdeni rov i Lažni car, osim izdavača, imaju još jedan zajednički imenitelj. Neko će odmah reći, pa to je tržište, ali ne, to nije tržište već politički program koji sada zadobija sasvim jasne konture, a koji se mogao slutiti svih ovih godina. Najpre je taj izdavač stupio na scenu kao primitivna manufaktura jeftine hartije na kojoj su se štampali roto romani kao i knjige dvaju velikih imena – Ljiljane Habjanović Đurović i Gorana Petrovića – oko kojih danas nema spora u beogradskoj palanci. Oni su stubovi za koje će se svi učesnici polemike oko *Lažnog cara*, kako potvrđuju u svojim tekstovima, zalagati i ubuduće.

Posle oktobra 2000, *Narodna knjiga* je polako počela da pomera svoj javni politički registar od opskurnog ali bogatog JUL-a, ka trapavom ali nacionalistički rigidnom DSS-u. Po tome će ova kuća pokazati vanrednu adaptivnu moć koja se mogla registrovati na srpskom tržištu knjiga nakon pada njihovog gospodarskog para Milošević & Marković. No tu nije bio kraj. U međuvremenu je *Narodna knjiga* narastala kao najveća kuća sa edicijama za savremenu srpsku prozu i ne-prozu, više puta je uzastopno proglašavana za izdavača godine, a od oktobarskog prevrata do danas, njeni pisci su dobili četiri NIN-ove nagrade. Solidan bilans jednog izdavača na čije čelo je tokom devedesetih postavljen Džaba Hat srpskog izdavaštva, koji je pokazao izuzetnu vitalnost i umešnost u vođenju ove kuće. Dakle, za poslednje četiri godine, *Narodna knjiga* je napravila više tranzicijskih pomaka. Sledeći korak je načinjen nakon atentata na premijera Đinđića, kada je urednički tim *snova* shvatio da je vreme da se ide dalje. *Narodna knjiga* je svoj javni politički registar počela da pomera ka DS-u, u kome su do 12. marta 2003. videli svog političkog protivnika. Potom su odlučili da pokrenu ediciju pod naslovom *Demokratija* i da promovišu svoj kvaziliberalni stav koji će im poslužiti kao okvir za napredno objavljivanje knjiga pokojnog premijera Đinđića i njegovog atentatora, te knjiga Danila Kiša i njegovog napadača Nebojše Vasovića. Pa šta u svemu ovome ne štima, zapitaće se neko. Ne štima to što se u pomenutom periodu menjao samo javni politički registar ovog izdavača, dok intimno *Narodna knjiga* nikada nije napustila političke premise koje je zastupala tokom devedesetih, a koje je u javnosti uspešno amortizovala objavljivanjem dela Davida Albaharija.

Odisej i pravi Eumej

Sve je počelo *Kod konja*, opominje nas Vasa Pavković u svojoj kratkoj ispovesti datoj redakciji *Glasa*. Dakle, tamo gde počinju sve palanačke priče, verovatno u nekoj kafanici gde je pesnik Vasović, nakon deset odisejskih godina, sreo svog Eumeja. Tu je i prepoznavanje svetskih duhova: jednog koji je ratovao protiv Kundere i drugog koji je trpeo despotske stege Danila Kiša, koga je do nedavno zvao svojim „učiteljem“. Nastavak ove priče bi mogao da preraste u srpski derivat legendarne *Odiseje* kada se tu ne bi radilo o palanačkom pozorištu u kome su se

dvojica književnika od formata (Vasović&Pavković) namerila na „delo i ideje Danila Kiša“. Jer dobro je poznato da je u biti duha palanke „nagon za ismevanjem svega nerednog, svega što ispada iz uobičajenog“.

Uskoro se pojavila knjiga Nebojše Vasovića i to u najboljoj tradiciji likovnog oblikovanja *Narodne knjige*. Njen naslov i naslovna strana nespretno posežu za intertekstom koji današnji čitalac tek dopola može da pročita. Naime, svakome će biti jasno da je u pitanju neko „veliko“ demaskiranje u devetnaestovekovnoj tradiciji, što puk može lako da razume, dok je likovno rešenje upućeno *senzibilnijem* književnom esnafu koji bi to trebalo da podseti na jedan stari, ali dobro zapamćeni naslov koji glasi *Narcis bez lica*. Dakle, odmah se vidi da je plodna saradnja između lažnog Odiseja i pravog Eumeja donela nešto *merkantilno*. Ona je mobilisala široke narodne mase preko kodiranja srpske tradicije u naslovu i pozvala kišologe da se sprema na dolazeću oluju, jer se duh Dragana M. Jeremića tobože po drugi put obreo među nama.

Vasa Pavković nas još podučava u *Glasi* da postoje dve vrste emigrantskih pisaca, oni *ostvareni* i oni *neostvareni*. Na policama ostvarenog pisca Kiša znamo da su stajali: Adi, Andrić, Babelj, Crnjanski, Džojš, Kafka, Krleža, Isidora Sekulić i drugi, dok na policama neostvarenog Vasovića stoje izgleda: Ljotić, Jeremić, opat Baruel i ko još...? Rekonstrukcija pesnikove emigrantske police mogla bi da doprinese razumevanju njegove srđbe, ali i izdavačke politike iza koje stoji urednik Pavković.

Poziv na Dialogue aux Enfers

Urednika *Lažnog cara* pozdravili su mnogi kritičari i novinari, kao i javne ličnosti, ističući njegovu hrabrost i konačno iskoračenje u vrednovanju Kišovog dela. Ti pozdravi stižu iz časa u čas i kreću se u rasponu od prepoznavanja *srpskog softvera* za dekonstrukciju književnosti (*RTS, Evropa*) do Kalezićeve i Kalajićeve zadivljenosti umom kakav je „onaj u Nebojše Vasovića“ (*Kurir, Svedok*). Rekao bih da se tu ne radi ni o kakvoj hrabrosti, već o *kukavičluku*. Naime, urednik se sakrio iza jedne knjige podržavajući napola (?) njene stavove, ubeđujući javnost da se radi o knjizi „koja se isključivo bavi književnošću i likom jednog pisca“. Urednik Pavković je verovatno mislio na Vasovićeve *izvanumišta* kojim je ovaj pokušavao da dokaže kako Kiš „nema ni osnovno čulo za maternji jezik“. Međutim, olako je prešao preko osnovne teme ove knjige, osnovnog *stvaralačkog postupka*, kako je to voleo da govori njihov voljeni profesor Jeremić. Vasović se dakako bavio likom Danila Kiša, ali koristeći metodu, leksiku i formulacije koje u mnogo čemu podsećaju na one koje se mogu naći u antisemitskim spisima. Od prve rečenice, kojom nas vraća na Kišovu sahranu, Vasović nam kao *ozbiljan teoretičar i polemičar* otkriva svoj vokabular i metodu kojom će se služiti do kraja svog raskrinkavanja jednog od „Jevreja sveta“. On kaže da je Kiš „još jednom izmanipulisao našu javnost“ i da će on – Vasović – pokušati da nam otkrije kako je to Kiš okrenuo stvar u „svoju korist“. Jedina razlika koju bih

mogao da uočim u tipu diskursa *Lažnog cara* i *Protokola sionskih mudraca* je u preimenovanju „jevrejske finansijske moći“ u „književnu moć Jevreja sveta“. Dakle, tako ovaj *neostvoreni pisac* vidi globalna književna strujanja i iz te pozicije nastoji da demistifikuje ne lik i delo, nego politiku Danila Kiša. Jer njegova literatura, prema Vasoviću, ni ne postoji. To je skup „besmislica i kičerskih stereotipa“. (N. V) Stoga se on njome i ne bavi, jer kada bi to želeo da učini, on bi najpre valjano pročitao Kišovo delo, pa bi naučio da se na početku *Ranij jada* (koji nisu roman nego zbirka priča) u Bemovu ulicu ne vraća Eduard Sam, da se dečak u Kišovoj prozi zove Andreas Sam, da je roman *Bašta, pepeo* (1965) prethodio *Ranim jadima* (1969), a ne obratno. To nije video ni urednik Pavković koji je knjigu prepričao za štampu i kome je, kako sam priznaje, Kiš bio veliki „učitelj“. No, jasno je da se Vasa Pavković proteklih godina više bavio delom Ljiljane Habjanović Đurović nego li Kišom, Pekićem ili daleko bilo, Kovačem. Stoga je njemu *Paunovo pero* danas reper profesionalnog pisma, a Kiš je u međuvremenu postao pisac „kičerskih stereotipa“. Interesantna je ambicija ovog urednika, koji je odlučio da pokrene mali *dijalog u paklu*. Tako je sintagma „klečanja pred ikonama“, toliko draga Vasoviću (*Književna kritika i klečanje pred ikonama, Reč* br. 28) i Ljiljani Habjanović Đurović (*Petkana*), postala glavna Pavkovićeva argumentacija. On „ne želi da kleči pred ikonom“, već namerava da nam pokaže kako funkcioniše njena *semiotika*, koju je sam „papagajisao“ (stručni semiološki termin V. P.) sa svojim saborcima iz raznih kvazipoetičkih bitaka poslednjih petnaest godina. Međutim, u *Lažnom caru* je nemoguće pronaći nijednu metodu poznatu savremenoj nauci o književnosti ili filozofiji. Radi se tu o nečemu drugom.

Istina i metoda

Evo ukratko rekonstrukcije Vasovićeve „naučne“ prolegomene za *ново* čitanje Danila Kiša. On polazi od premise da je Kiš pred smrt „još jednom izmanipulisao našu javnost“ učinivši još jedno „presvlačenje“. Danilo Kiš se, prema Vasoviću pre toga „sprdao sa pravoslavljem“ i „vukao srpsku publiku za uši“ dok je u Parizu nizao uspehe zahvaljujući „jevrejskom lobiju“. Tako su ga „Jevreji sveta“ izabrali za svog pisca. Kiš je inače „prodavao kliše o namučenom Jevrejstvu“ i to njegovo „kameleonstvo se odrazilo i na njegovu umetnost“. Iz čitave *ozbiljne književne rasprave*, Vasović ustanovljava sledeće poetičke odlike dela Danila Kiša: on je *manipulant*, *samoreklamer*, *kameleon*, uživatelj podrške raznih *jevrejskih lobija* i *Jevreja sveta*, čovek koji se mnogo puta *presvlačio* (menjao svoj identitet), pisac koji je *trgovao jevrejskim imidžom*, te da je sve to činio kako bi *prevario* književnu javnost i pribavio veliku *korist* za sebe. Ovako Vasović markira Kišovu eksplicitnu poetiku, da bi potom te iste *književno-teorijske* stavove pokušao da potkrepiti primerima iz Kišovog teksta. Postoje tri teme koje ozbiljno ljute Vasovića. To je tema Holokausta, kao i Kišova kritika nacionalizma i antisemitizma. Nasuprot Danilu Kišu, on smatra da nije Staljin kriv za stradanje Jevreja u

SSSR-u nego sami Jevreji koji su radili za njega. On ide toliko daleko da tvrdi da su Jevreji Amerike „zgrtali pare“ na nesreći evropskih Jevreja. Ovakav stav amnestira naciste za Holokaust, relativizujući pojam odgovornosti.

Gotovo identične argumente koristila je Gebelsova propaganda koja je nastojala da objasni nemačkom narodu kako je rat koji se vodio bio u stvari rat „svetskog jevrejstva“ protiv nacionalsocijalističke Nemačke. Takvo izvrtanje teza uticalo je na mobilisanje društva u opsežnoj akciji protiv evropskih Jevreja. Ukoliko ta propaganda i nije uticala na buđenje otvorenih antisemitskih stavova koji bi podržali Hitlerovo „konačno rešenje“, ona je uticala na porast ravnodušnosti kod nemačkog naroda spram onoga što se preduzimalo protiv Jevreja.

U tom smislu je simptomatičan Vasovićevo govor o neosnovanosti pitanja odgovornosti koje je Kiš stalno postavljao. Navodeći „nevidljive svetske režisere“ kao glavne krivce, on prepoznatljivim jezikom *Protokola* zahteva odstupanje od zvanične istorijske verzije, tražeći vinovnike zla s onu stranu zdravog razuma. Na pitanju odgovornosti se, rekao bih, slama čitava ova knjiga, ali sa poricanjem tog pitanja ona pronalazi ključ uspeha u beogradskoj palanci. Stoga se Vasovićevo negiranje Kišove literature svodi na poricanje probelma odgovornosti u čemu će Vasović, bez sumnje, pronaći mnoge istomišljenike u srpskim *intelektualnim* krugovima. Jer, kao što se pokazalo da Jeremićev atak na *Grobnicu za Borisa Davidovića* nije bio motivisan problemom plagijata, tako se i ovaj palanački pamflet ne odnosi na „genitivne metafore“ već na opravdanje zločina. Radi se takođe i o zloupotrebi imena Danila Kiša da bi se napala ona pozicija u savremenoj srpskoj književnosti, koja je sa Kišovom i Pekićevom smrću, te odlaskom Mirka Kovača i Bore Čosića iz zemlje, izgubila svoje prave protagoniste.

Međutim, ono što je zaista novo u nacionalističkom diskursu, ono što se tokom vremena prelilo iz mračnih rezervoara *Kurira* i *Nacionala* u javni književni govor, a za šta se urednik Pavković posredno zalaže, predstavljaju otvoreni antisemitski stavovi kojima se nastoji objasniti promašaj evropske književne opcije u Srbiji. Sve se to ovih dana događa pred našim očima, u režiji uredničkog tima *Narodne knjige*.

Ukoliko takvi stavovi budu prevladali, izgubićemo šansu za popravni ispit, a neostvoreni pisci iz emigracije mogu da računaju na svoje *konačno ostvarenje*.

Krstaški pohod Žarka Gavrilovića

Žarko Gavrilović (10. 4. 1933, Drežnik kod Užica), krstaš, antisemita, koordinator akcija paracrkvnenih formacija, *party breaker*, mrzitelj modernog sveta, pravoslavna inkarnacija epskog vojvode Balačka. Školovao se u rodnom selu, potom u Užicu, Beogradu (bogoslovija) da bi naposljetku boravio jedno vreme kao postdiplomac na Oksfordu (1967-1970). Doktorirao je najpre na Bogoslovskom fakultetu 1973, a dvanaesat godina kasnije i na Filozofskom fakultetu u

Beogradu (*Pretpostavke za jednu filosofiju religije u delu Božidara Kneževića*). Njegov rad se može podeliti u tri faze. Sedamdesetih i ranih osamdesetih godina piše tekstove na opšte teme (*Zašto verujem u Boga; Gospod Isus Hristos: istorijska ličnost*), učestvujući u polemikama crkvenog *undergrounda* (*Pravoslavni bilten; Pravoslavlje; Glas SPC*). Prelomnu tačku predstavlja njegova knjiga *Na braniku vere i nacije* (1986), u kojoj Gavrilović objavljuje svoju *podzemnu produkciju*, pokazujući čitav spektar tema kojima se zapravo bavio: drama ateizacije, socijalistički savez kao zamena za crkvu, rehabilitacija vladike Nikolaja Velimirovića, ustaški zločini nad srpskim življem, remitizacija Vidovdana, značaj mrtvih u trasiranju srpske istorije). Možda je interesantna činjenica da je recenziju za ovu knjigu pisao Vojislav Koštunica, portretišući Gavrilovića „na sredokraći između klasičnog i liberalnog teologa, bez fanatizma jednog ili anarhizma drugog“, podvodeći njegove tekstove pod odrednicu „sociologije religije“. Međutim, ispostaviće se da će taj *treći put* Žarka Gavrilovića ići baš u pravcu nesvakidašnjeg fanatizma. Njegova druga faza nastavlja se knjigom *Kosovski zavet srpskog naroda* (1989), te formiranjem Srpske svetosavske stranke (1990) i prvom velikom akcijom koja će označiti prelazak u treću fazu njegove krstaške misije. Radi se o prekidu predstave *Sveti Sava* (tekst Siniše Kovačevića, režija Vladimira Milčina).

Protojerej Žarko Gavrilović je 31. maja 1990, sa Vojislavom Šešeljem (tadašnjim funkcionerom SPO) predvodio juriš aktivista Srpskog omladinskog bloka na Jugoslovensko dramsko pozorište. Tu akciju je Gavrilović opravdao potrebom da se spreči „blaćenje srpskih svetinja od nekih ljudi koji su u perversijama i grehu“. Radi se o presedanu u istoriji jugoslovenske kulture, koji će se u Srbiji *normalizovati* tokom devedesetih godina, što potvrđuje i nedavni događaj sprečavanja izložbe kosovskih umetnika u beogradskoj galeriji *Kontekst*. Od 1990, Gavrilović nastavlja sve otvorenije da iznosi svoje antisemitske i fanatične stavove. Sarađuje intenzivno sa Ratiborom Đurđevićem, piše predgovore za njegove publikacije, učestvuje u zajedničkom projektu apologije *Protokola sionskih mudraca*, i to sa „hrišćanskog i nacionalističkog stanovništva“ Paralelno sa ovim radom, Gavrilović pokreće „veliki“ projekat izrade *Enciklopedije pravoslavlja*, koristeći „intelektualne“ resurse *Obraza*, uglavnom ljudi oko tadašnjeg lidera Nebojše M. Krstića. U međuvremenu, Gavrilović ne odustaje od sprovođenja svojih ideja u praksu. Njegov krstaški pohod se nastavio 30. juna 2001, kada je sa pripadnicima *Obraza* i *Svetosavske omladine* napao „satansko zlo“, odnosno učesnike gej parade. Tom prilikom je Gavrilović izjavio da nema ništa protiv homoseksualaca, ali da ima *protiv njihovog greha*.

Žarko Gavrilović opušteno živi i radi u Beogradu. Rado je viđen gost u dijaspori. U poslednje vreme, pored prebijanja onih koji drugačije misle, praktikuje i edukaciju. Autor je *Srpskog pravosavnog bukvara za školu i porodicu* (2002) kao i *Srpskog pravosavnog posnog kuvara* (2004).

Redakcija *Betona*

Draginja Ramadanski

Mihail Epštajn Jezik eseja kao jezik ljubavi

Esejizam, presecajući granice svih žanrova, afirmiše upravo gipkost mišljenja, kaže poznati filozof

Mihail Naumovič Epštajn, poznati kulturolog, filozof, filolog, književni teoretičar i esejista, bio je gost redakcije časopisa „Zenit“. Epštajn je prvo stigao u Crnu Goru, gde je boravio tri dana i u cetinjskoj Bogosloviji održao predavanje. Nakon toga, boravio je u Srbiji, gde je obišao Sopoćane, Đurđeve Stupove, Studenicu i Žiču, a u Beogradu je u Galeriji „Progres“ održao predavanje i razgovarao sa čitaocima. Tom prilikom bio je predstavljen i najnoviji, 5. broj časopisa „Zenit“ čiji je Epštajn stalni kolumnista. Boravio je i u Novom Sadu i Senti.

Mihail Epštajn (rođen 1950. u Moskvi, od 1990. živi u Americi i predaje na univerzitetu Emori, Atlanta), autor je, između ostalog, knjiga „Relativistički modeli totalitarnog mišljenja. Istraživanje jezika sovjetske ideologije“ (1991), „Novo sektaštvo. Tipovi religiozno-filozofskih pogleda na svet u Rusiji“ (1993), „Posle budućnosti. Paradoksi postmodernizma i savremena ruska kultura“ (1995), „Reč i čutanje, Metafizika ruske književnosti“ (2006)... Na srpskom su, u prevodu Radmile Mečanin i Draginje Ramadanski, objavljene Epštajnovе knjige „Esej“ (1997), „Vera i lik“ (1998), „Postmodernizam“ (1998), „Očinstvo“ (2001), „Novo sektaštvo“ (2001), kao i mnogi eseji i studije...

Zagovornik ste nedisciplinarnog, esejiziranog znanja

Trudim se da svoje studente učim *strogoj verziji esejizma*, koja je bliska filozofiji mogućeg. Želim da se u humanistički „primi“ pozicija *izumitelja*, koja je u prirodnim naukama i tehnologijama odavno priznata. Humanistički intelektualac nije obavezno Kopernik, može da bude i Edison, da stvara „tek“ nove intelektualne mašine, konceptualnu aparaturu koja olakšava međuljudsku komunikaciju, razumevanje sebe i drugih. Esejizam, presecajući granice svih žanrova, afirmiše upravo gipkost mišljenja.

Strastveno pomerate granice znanja. Predlažete disciplinu o jednoj osobi, eledenologiju, koja bi se zasnivala na čuđenju i divljenju?

Ako postoje nauke o opštim zakonomernostima, zašto ne bi postojala i nauka o pojedinačnoj individui? Koja, pri tome, nije značajna za čovečanstvo, kao što je to Šekspir ili Napoleon, već prosto osoba koja nam je beskraino bitna kao voljeno biće. Nekada se, upravo iz tog polazišta, rodila nova književnost - iz pera Dantea, Petrarke. Ubeđen sam da iz iste pretpostavke može nastati i nova humanistička nauka, nauka inspirisana pojedincem; ali ne zato što je on postigao nešto veliko, već zato što je beskraino značajan upravo kao jedinstvena i neponovljiva individualnost. Važnost toga se najbolje spoznaje posredstvom ljubavi, a ljubav prema predmetu saznanja, to je još jedan, još uvek nepriznat, kriterijum tačnosti u dubinama humanističkog znanja. Jer, ono je

zato i humanističko, što je zasnovano na čoveku, tj. pojedincu, upravo ovom, meni dragom i dragocenom...

Da li ste poznavali ljude iz Vaše Enciklopedija „Novo sektaštvo”, koji su tako dirljivo sakralizovali svakodnevnicu, ili je u pitanju mistifikacija?

Ne, nije u pitanju mistifikacija, već pokušaj polunaučnog i poluemetničkog istraživanja duhovne realnosti, tačnije, duhovnih mogućnosti kasno-sovjetske epohe, epohe prvog postateističkog društva na Zemlji (i epitet prvog ateističkog društva, dakako, pripada Sovjetima). Tokom 70-ih i 80-ih godina minulog veka sretao sam, naime, u Moskvi ljude, koji su po nekim odlikama svog pogleda na svet bili ono što je u knjizi klasifikovano kao: pustoverci, staklorzenci, udaljenici, kovčežnici, krvoslavci, hazarjani itd. Moj zadatak se sastojao u tome da, prema iskazima i karakterističnim izrazima tih ljudi, sastavim sumu teologije koja je tada postojala u sovjetskom društvu, potiskujući zvanični ateizam.

Obilazio sam okolna sela sa religioškim ekspedicijama MGU, tako da se materijala - emocionalnog i konceptualnog - nakupilo dosta. Sistematizacija tog materijala u tipove sekti i uvođenje lika Raise Omarovne Gibalduljine, profesorke naučnog ateizma, junakinje i mučenice tog sveta u raspadanju - to je već moja inicijativa. Kada je jedan od prototipova Gibalduljine, Zulfija Albukarovna Tadžurizina, profesorica naučnog ateizma MGU, pročitala moju knjigu, poverovala je da je reč o njoj, i čak je počela da traga u svojoj arhivi za publikacijama koje sam joj pripisao. Tako da je knjiga na izvestan način dokumentaristička. Napisana je kao virtuelni dokumenat, kao tobožnja patvorina, falsifikat falsifikata, kome tek predstoji da postane svedočanstvo onih pokreta koji su u knjizi tobož izmišljeni. Upravo je tako, iz virtuelnih dokumenata, iz „krivotvorina” kojima je bilo suđeno da postanu dokumenti, nastala i Kabala (knjiga „Zohar”), i društvo rozenkrojčera...

U najnovijoj knjizi „Reč i ćutanje, Metafizika ruske književnosti” nudite niz problemskih čvorišta, a ne prostu književnu istoriju

Nabokov u pogovoru romanu „Lolita” piše da ruski jezik prevazilazi engleski (ili mu bar ne ustupa) i svojom razuzdanom bestidnošću, i svojom prodornom nežnošću, kao i izražavanjem najtananijih preliva duše i tela. Kako stoje stvari danas? Oblast prećutkivanja u savremenoj ruskoj kulturi uopšte ne pripada sferi niskog i telesnog, o kojoj je ćutala sovjetska pa i klasična ruska književnost XIX veka. Svi ti „cvetovi zla” već su izgovoreni, psovke pljušte na sve strane, iz usta (u uši) muškaraca, žena, omladine. U oblast ćutanja i prećutkivanja dospeva upravo nežnost, sanjarenje, suptilnost ruskog jezika, i upravo njih sada treba, pre svega, komunicirati. U jednom svom članku nastojao sam da pokažem kako je ruski jezik bogat nijansama nežnosti i milja, kako se na njemu može izgovoriti i ono što ne poznaju engleski ili francuski. To je svojevrсна replika na predivnu knjigu R. Barta „Fragmenti zaljubljeničkog govora”, gde se ne pominje poetika i erotika ličnog imena voljenog

odnosno voljene. A to je tako važno za jezik ljubavi! Čini mi se da slovenski jezici obiluju upravo tim hipokorističnim sufiksima.

Sovjetski postmodernizam

Pisali ste o sovjetskom postmodernizmu. Ispada da ne samo što nije okasnio, nego je, sticajem okolnosti, iznuđeno, poranio

Pisao sam ne samo o sovjetskom, već i predsovjetskom, ruskom postmodernizmu. Rusija se, naime, kasno pridružila novom dobu (Modern Age), tek u doba Petra Velikog. I to u svesno sekundarnim, citatnim, oblicima. Sankt Peterburg je glavna tvorevina ruskog novog doba; u isto vreme on označava prodor u epohu postmodernizma: to je kultura simulakruma, blistavi citat mnogih evropskih izvora, tačnije svod citata. U svetlu rane postmoderne, „prepostmoderne” ruske kulture, čak i stvaralaštvo Puškina deluje kao duboko *simulativno*. „Evgenije Onjegin” je roman ni o čemu; ponajmanje je to enciklopedija ruskog života, kako je smatrao Bjelinski, a ponajviše - enciklopedija evropske književnosti, i to uz svoju neskrivenu izvedenost i drugostепенost. Na taj način, mnogo pre no što je sovjetska civilizacija stvorila svet simulakruma, koji je uveliko nadmašio čak i carstvo Diznilenda, Rusija je praktikovala poetiku sekundarnosti, drugostепенosti. I pri tome kritikovala modernost novog doba zbog njegove individualnosti, racionalizma, originalnosti, tj. onog nasleđa kojeg se kasnije odrekao i zapadni postmodernizam. Izlazi da je novo doba stiglo u Rusiju kasnije, a postmodernizam ranije nego na Zapad. Ironija sudbine. Neke nacionalne kulture su više sklone određenim istorijskim formacijama. Očito da je ruska kultura po svojoj suštini predmoderna i postmoderna, stoga je i mogla tako brzo da preskoči iz srednjovekovlja u „novo srednjovekovlje”.

Politika

David Albahari

BEZ VIDA U BERLINU

Hodam Berlinom zatvorenih očiju. Moja prijateljica, Nemica, drži me za ruku, tiho mu govori kojim putem da krenem ili me jednostavno cima ulevo i gura udesno. Njeni pokreti postaju sve napetiji i mogu da osetim njenu ljutnju. U stvari, pomišljam da mogu da osetim miris njene ljutnje, ali ispostavlja se da se nalazimo ispred nekog bliskoistočnog restorana. Ono za šta sam pomislio da je miris njene ljutnje zapravo je miris humusa i falafa. Iznenada osećam glad, premda se bojim to da priznam. Počinjem ponovo da hodam i kažem joj da ću brzo biti gotov. Ona treba da uradi još samo jednu stvar – da me vrati tamo gde boravim, u Literarisches Colloquium na obali jezera Vanze. Ona gundđa, ali me ipak poslušno vodi niz stepenice da bismo seli u voz. Na Aleksanderplacu prelazimo u drugi voz. Dvadesetak minuta kasnije, kaže mi da smo stigli i ja otvaram oči.

«Čemu sve to», pita me ona kada uđemo u moju sobu, «zašto si hteo da budeš slep u Berlinu?»

«Nisam hteo da budem slep», odgovaram. «Hteo sam samo da budem siguran da mi se ništa čudno neće desiti. »Nemačka na neki način deluje na moje telo: svaka od moje tri poslednje posete obeležena je iznenadnim promenama mog zdravlja. Pre tri godine, kada sam došao na promotivnu turneju, probudio sam se bez glasa i tri dana nisam mogao da govorim i čitam. Pre dve godine, na putu za književni festival u Frankfurtu, pukao mi je mali krvni sud u donjem levom kapku koji je ubrzo bio pokriven velikom tamnom mrljom. A prošle godine, kada sam otišao u Bon na neki književni simpozijum, doživeo sam tako strašan napad migrene da sam morao da ostanem u zamračenoj hotelskoj sobi tokom celog simpozijuma. Napad migrene se okončao kada je simpozijum stigao do svog kraja. I tako sam, rekao sam joj, odlučio da hodam Berlinom zatvorenih očiju, jer sam se plašio da ću videti svoj odraz na nekoj uglačanoj površini i možda otkriti neku novu boljku. «Čak bi mi obična bubuljica na nosu definitivno slomila srce», kažem joj.

Ona mi kaže da je sa mnom sve u redu.

«Ali, možeš da vidiš samo moje lice i šake.»

Ona prihvata da proveri celo moje telo. Skinem se, ležem na krevet i dopuštam joj da me pregleda. Ona pažljivo zagleda svaki moj deo i kaže da ništa loše ne može da nađe. Takođe kaže da je spremna da se i ona svuče, te da proveri da li su moje seksualne funkcije u redu. Međutim, odbijam to da uradim. «Ne mogu Nemačku da optužim baš za sve», kažem joj i ponovo se oblačim.

Kasnije tog dana shvatam da je Vanze mesto gde je u januaru 1942. godine održana čuvena konferencija o konačnom rešenju jevrejskog pitanja. Gledam kroz prozor, znatiželjan da vidim vilu u kojoj su nacističke glavešine pripremile dokument za uništenje svih Jevreja u Evropi. Imajući u vidu sve moje porodične priče, iznenađen sam da moje telo nije još reagovalo na moj uvid. Saleće me vizija moje kože prekrivene stotinama gadnih rana i donosim odluku da ipak ne idem u tu vilu. Odlazim do obližnjeg malog trga, nalazim pekaru i naručujem veliko parče kolača od slatkog sira. Žena u pekari ne govori engleski: samo klima glavom i smeška se na sve što kažem. Kolač je izvrstan i naručujem još jedno parče. Žena se srećno smeši dok odseca naručeno parče. Izgleda kao da ima šezdesetak godina, možda i sedamdeset. Da li je bila ovde kada je održana konferencija? Tada je bila mala devojčica, ali bi sigurno upamtila dugu kolonu automobila koji su dovozili sve te velike nacističke vođe u vilu. Neko vreme igran se idejom da naručim treće parče kako bih je naveo da govori, ali onda ipak odustajem. U pitanju su dva razloga. Pre svega, bio bi mi potreban prevodilac. Osim toga, nisam mogao da pojedem celo drugo parče. I tako odustajem i vraćam se u svoju sobu. Noć je.

Narednog jutra, na doručku, srećem ostale pisce koji tu borave: romanopisca iz Rumunije, pesnika iz Mađarske, urednika iz Poljske, pesnikinju iz Bjelorusije, proznog pisca iz Ukrajine. Pozdravljaju me kao odavno izgubljenog prijatelja iz bivše Istočne Evrope. Neko vreme razgovaramo o našim istorijskim sličnostima i razlikama, ali moja pažnja je usred-

sređena na pesnikinju iz Bjelorusije. Njene oči su plave, a koža joj je gotovo providna. Budući da sada živim u Kanadi, odmah pomišljam na Apdajkovu priču «Bugarska pesnikinja». Međutim, ta priča pripada drugoj stvarnosti, stvarnosti «hladnog rata» i dva odvojena sveta. Bjeloruska pesnikinja i ja živimo na dva različita kontinenta, ali ti bivši Istočnoevropljani sada srećno žive u ujedinjenoj Evropi, dok ja stižem sa svim mogućim obeležjima izgnanstva.

Ja nisam izgnanik, uzaludno ponavljam tokom kolokvijuma o izgnanstvu koji se održava tog popodneva. Niko ne obraća pažnju na moje reči. Ostali učesnici, pisci koji, kao i ja, potiču iz bivše Jugoslavije, srećni su sa svojim statusom izgnanih pisaca. Izgnanstvo je popularno u Nemačkoj, napokon sam uspeo da shvatim. Desetine izgnanih pisaca iz celog sveta žive u Berlinu i drugim nemačkim gradovima zahvaljujući raznim stipendijama. Možda Nemci na taj način rešavaju svoju prošlost. Tokom tridesetih i četrdesetih godina, milioni ljudi su postali izgnanici zbog Hitlera i nemačke vojske, i red je da sada Nemačka otvori svoja vrata piscima i svim drugim izbeglicama.

Raspitujem se među piscima o tim stipendijama i neko vreme poigravam se idejom da provedem nekoliko meseci u Berlinu. Tada dodirnem vrat i na levoj strani napipam malo ispupčenje. Odlazim trkom u svoju sobu i gledam se u ogledalu. Ništa se ne vidi na vratu, ali kada stavim prst na određeno mesto i pritisnem, mogu da osetim kvržicu. Ne boli me, ne još, ali to je očigledno neka vrsta upozorenja.

«Moje telo ne želi da budem u Berlinu», kažem mojoj prijateljici.

Njene oči su takođe plave, ali koža joj nije toliko bela. Ona se tužno nasmeši. «Tvoje telo greši», kaže ona. «Berlin te želi. I ja te želim.»

Bol u mom vratu odmah postaje jači. Zatvaram oči i osećam moćno pulsiranje ispod kapaka. Potrebno je neko vreme da bol prestane. Zamolim prijateljicu da me ponovo drži za ruku. Ona pita kuda ćemo, da li hoću da posetim neko posebno mesto, šta bih voleo da jedem, koja je moja omiljena rok grupa? Priča kao navijena, a ja jedino mislim na mladog Ajhmana koji hvata beleške tokom Konferencije i onda priprema zapisnik za sve učesnike. Po običaju, on to dobro radi. Savršeno. Svi su impresionirani. Čestitaju mu i on crveni, oseća kapljice znoja iznad gornje usne. Dobro je, misli on, što je tog jutra stavio čistu maramicu u džep. Život je tako jednostavan kada je dobro organizovan.

Moja prijateljica postaje nestrpljiva. Cima me za ruku i tera me da ustanem. «Idemo», kaže. Vodi me niz stepenice, izlazimo iz zgrade. Spuštamo se niz padinu prema jezeru. Osećam miris vode. «Nemrdaj», kaže moja prijateljica i odlazi. Čujem razne šumove: glasove, voz, automobile, motore čamaca. Onda počinje da pada kiša. Kapi se slivaju niz moje lice i vrat. Odeća mi je ubrzo mokra i počinjem da drhtim. Međutim, oči su mi i dalje zatvorene. Polako se okrećem, koraknem, koraknem još jednom. Ako tako nastavim, pomišljam, možda ću se naći ispred te vile. Stoga se zaustavljam i stojim sve dok ne čujem ništa drugo osim zvuka mog straha.

Ana Šomlo

Stalno mesto boravka Aurore Divenan

Ovako više ne ide. Ne može se biti van sveta. Lepo je držati u ruci pravu knjigu sa čvrstim šarenim koricama i stranice, vraćati se zanimljivim odlomcima i zapisati ko ih je i gde objavio. Sasvim je to drugačije nego voditi, kao ličnog asistenta, miša po kompjuteru. Moraju se naučiti i novi haj-tek izrazi. Pa ako šimi cipele nisu više u modi, nećemo badava da nosimo tesnu obuću po kojoj bi neko mogao pogrešno da zaključi kojoj generaciji pripadamo, bez obzira na sve farbe i šminku. Uostalom, zašto se držati knjige tvrdoglavo, kada ljudi danas tako lako presvlače svoju kožu čak i kada su akademici. I sama sam shvatila da ne mogu više biti mimo sveta. Ne zato što je to opasno i što ja to ne bih htela, već što to nalažu savremena tehnika i novi demokratski pogledi, čak i na Bliskom istoku, mada ovde nailazim na više nelogičnosti nego na Balkanu.

Recimo, već smo uveliko zašli u oktobar, živa se noću spušta i do 30 stepeni. U zoru može da se i zaspri posle svih ponoćnih vesti koje stižu iz Slobodne Evrope. Jutarnji san je, po pravilu, najdublji i ja, kada me budi prodoran glas koji dopire sa ulice, ne znam da li sam u mom rodnom Negotinu, Novom Sadu, Beogradu, da ne pominjem sve gradove u kojima sam živela: "Avatijah, avatijah", skačem iz kreveta. Pomišljam da su Palestinci stigli iz susednog Tulkarema i zauzeli Nataniju. Glas preko mikrofona deluje zastrašujuće. Ali, kroz prozor vidim kočijaša koji na svojim taljigama prodaje poslednje ovogodišnje lubenice-avatijah. I on je snabdeven priručnom tehnikom. Moju staru susetku je ovaj glas razbudio. Ona mi lupa na vrata i uzbudjeno pruža ruku sa neizbrisivim brojem iz Aušvica. Njoj se odjeci avatijah učinilo da je "Mašijah" - prorok najzad stigao u naš grad. Teško uspevam da joj objasnim da ćemo morati na to još malo da pričekamo. Ona nema više vremena. Iz Transilvanije, gde se rodila, otišla je pravo tamo gde su je tetovirali (sada je ta umetnost ponovo u modi), odatle u Argentinu, da bi najzad stigla u Svetu zemlju. Svoj maternji jezik, jidiš, jedva pamti, španski u Južnoj Americi nije naučila, a ivrit su joj tek španska sela. Ali za ovu deceniju zajedničkog stanovanja, mi se ipak dobro razumemo, mada se ona i dalje nada da je prorok skrenuo iza ćoška. Ja se vraćam svojoj pravoj lektiri. Tek je sedam sati, za tekst sa interneta još je rano.

Prelistavam novi roman izraelske spisateljice, Zeruje Šalev. Naslov je jednostavan: *Muš i žena*. Njen prvi roman, sa ne mnogo neobičnijim naslovom, *Ljubavni život*, objavljen pre tri godine, postao je svetski bestseler. Preveden je na engleski, francuski, italijanski, danski, španski, norveški, portugalski, nemački i grčki jezik. Nameravam da ga uskoro prevedem na naš. Pored godišnje nagrade Udruženja izraelskih izdavača, nagradjen je sa još dve značajne književne nagrade. O drugoj knjizi Zeruje Šalev, pročitala sam u dnevnom listu *Jediot aharonot* - da je to roman koji se može svrstati u red najboljih izraelskih klasičnih dela, mada sobom donosi moderan duh i sve odlike savremene književnosti, da je pisan sjajnim stilom, pronicljivo, i da ga je, kada se jednom uzme u ruke, teško ostaviti, do poslednje stranice. Šaleva je rođena u kibucu Kineret 1959. godine. Dakle, nije imala mnogo vremena da stekne pozicije i ugled u društvu koje bi joj, sem radi talenta, otvorilo vrata izdavačkih kuća.

Pored ove knjige, ITHL u publikaciji na engleskom jeziku, pripremljenoj za ovogodišnji Sajam knjiga u Frankfurtu, najavljuje novi roman poznate izraelske književnice, Šulamit Lapid *Oko za oko*, pa zbirku priča Savjon Libreht, zatim *Plavu pilulu* Orli Kastel Blum, poslednji roman Suzan Adam... Naslovi i imena ne znače mnogo. Za neke od njih prvi put čujem. Svi su ovi prikazi praćeni fotografijom i kratkom biografijom autora i kritikama iz novina.

Naravno, nije reč o nekom sifražetskom časopisu. Institut najavljuje i nove knjige popularnih izraelskih pisaca Efraima Kišona, Jehude Amihaja, Aмоса Oza... Ali, čini se, plejada novih imena spisateljica u ovoj sezoni je brojnija.

Zapravo, ja pisce ne delim po polu. Mogu da zapazim neku odliku, specifičnu za žensko pismo, zanimljivu i novu, ili neko političko banalno razmatranje afirmisanog pisca, što, svakako, ne znači da se prilaz literaturi može uopštavati. Ali, ne uvek i ne svuda.

Beograd, leto 2000. Literarni teoretičar Aleksandar Jerkov vidi u spisateljicama "svadalice i prznice" koje "književna kritika kojoj je ozbiljnost pristupa i izraza prva pretpostavka, zaobilazi u velikim krugovima." On, naravno, pamti Isidoru Sekulić i Desanku Maksimović, pominje i nekoliko ženskih imena u savremenoj literaturi, ali u svom istraživanju pretpostavlja da će autorke produžavati život svojih knjiga, ukoliko se on neće ugasiti do jeseni, veštačkim putem. "Ozbiljnom je čoveku", kako piše, "mrsko i da pomisli kako ima svadalice i prznice očajnički željnih publiciteta koje samo čekaju da ih neko pomene, pa da to iskoriste da izliju bujicu

prostih i niskih uvreda. Ili je reč o tome da je teško i dosadno čitati ono što pruža malo književno zadovoljstvo?" Ovaj teoretičar se, verovatno, nadovezuje na plakat sa jednog beogradskog sajma knjiga na kome je bila slika nagog ženskog tela koje je obujmilo knjigu, ispod koje je pisalo "Lepa, mudra, a čuti - gde to ima?" Svoje istraživanje o književnom stvaralaštvu žena list *Vreme* postavilo je Jerkovu kao zadatak i izazov pod naslovom *Briga za svet*. Jerkov se zaista potrudio da analizira delo spisateljice Ljiljane Habjanović-Đurović, studirajući i njene intervjuje u kojima pominje i profesorku Miru Marković, čuvenu spisateljicu *Petoknjižja*, kako je njeno delo nazvao jedan naš, takođe, poznati kritičar. Dakle, ne prilazi se baš uvek sa omalovažavanjem ženskom autoru.

Možda se ne bih zadržavala na ovoj temi da ne čitam upravo uzbudljivu knjigu Mire Stupice *Šaka soli*. Moglo bi se reći da je to knjiga kakvu ni jedan vešt pisac ne bi umeo da napiše, ako već delimo pisce na mučke i ženske. Toliko je mudrosti u njoj, toliko ženskog sagledavanja života, duha i originalnosti. Ovo je delo ipak čekalo dvadesetak godina da bude objavljeno, kako piše Vasa Pavković. Mada joj odaje priznanje za umeće, Pavković je od cele šake soli odabrao mrvicu u kojoj Stupica beleži: "Ja sam prosto neumereni gutač knjiga. Ali šta vredi, kad ništa pod milim bogom ne upamtim. Kako knjigu pročitam, tako se ona u mojoj "tikvi" raspadne, delovi joj se rastrkaju i brzo sakriju". Sledi i nastavak dijaloga u knjizi, što ovoj opaski spisateljice daje jedan sasvim drugačiji ton, ali se on kritičaru izgleda prikrao. Bilo je mnogo duhovitih citata kojima bi se ova knjiga mogla predstaviti.

Možda je ovog leta bilo i drugačijih prikaza "ženskog pisanja", ali do mene su doprla najčešće samo muška. Ipak, čini mi se da bi Aurora Divenan, da se rodila 200 godina kasnije, u mojoj domovini još jednom promenila svoje ime u Žorž Sand. *Oktobar 2000.*

(Ana Šomlo: *Moj svet knjiga*, objaviće uskoro beogradski izdavač *Pešić & Sinovi*)

Zoran Janković

Kadiš, ali nežno... stvarno nežno

Puko bezvlašće & kratak, ali koristan vodič kroz građansku neposlušnost

Tokom celog svog filmskog opusa, već bezmalo dve decenije Vudi Alen ostavlja utisak tvrdokornog posvećenika autoreciklaže, te su njegovi filmovi mahom puki eho nekadašnjeg genija, s povremenim potezima koji podsećaju na najbolje dane. Mini-

poduhvat novosadskog *Solarisa* koji se tiče objavljivanja Alenovih izabranih dela (planirane su četiri knjige tokom ove i naredne godine) zgodna su prilika da se utvrdi da li je Alen na polju lepe književnosti uspevao da isporuči nešto svežine i originalnosti i da li mu to i dalje polazi za rukom.

Alenova zbirka *Kratak, ali koristan vodič kroz građansku neposlušnost* (*Without Feathers*, u prevodu Zorana Paunovića i Vladislave Gordić-Petković) u Srbiji je posle punih 11 godina dočekala i reizdanje – s gledišta ovdašnjih izdavača zaboravljenu i prezrenu instituciju. A da vredi tog truda, vredi. Reč je o najcenjenijem i najpoznatijem Alenovom književnom radu, ali, što je bitnije – superiorno izvedenom. A uz to vrlo pitko, ogledu o transponovanju opsesivnih tema iz filmskog u domen literature (mada u ukupnoj oceni ne treba smetnuti s uma da je reč o zbirci predstavljenoj još 1973).

Čini se da je kao pripovedač Vudi Alen mnogo opušteniji nego kao filmski režiser. Iako se zadržava u poznatim tematsko-ideološkim okvirima, u pripovetkama je manje usiljen, svestan da mu književnost, kao neuporedivo jeftinija umetnost od filma, pruža slobodu da dodatno istraži mogućnosti hipertrofije apsurdna. Jedan apsurd ustupa mesto narednom, i to gotovo filmskom brzinom, te iako je Alenova rečenica, kako je i svojstveno filmskom autoru, ekonomična i ukroćena, često zna da zanese čitaoca visprenošću sadržaja.

Alen poseže za mnogobrojnim pripovednim tehnikama (ispovedni monolozi, dnevnička forma, tradicionalna pozorišna dijaloška struktura, epistolarna forma, novinska hronika, biografski visokoparne crte...) nameravajući da pronađe podesno pakovanje za često urnebesnu smešu paradoksa, cinizma, mizantropije i (pop) referentnosti. Kako je reč o zbilja briljantnoj zbirci, teško je izdvojiti najbolje trenutke a ne skliznuti u vode subjektivnih preferenci.

Ali ako se mora, najzaokruženije i najosobenije bile bi *Kurva iz Mense* (u kojoj pripovedač kao tipični noirdetektiv raskrinkava mrežu ucena devojaka s magistratom koje klijentima pružaju usluge književne rasprave kao vida preljube) i *Da su impresionisti bili zubari* (fantazija koja ispituje transpoziciju temperamenta), koja donosi pisma Vinsenta van Goga, kome su, kao i Sezanu, Gogenu, Tuluz-Lотреku, dodeljeni alternativni identiteti frustriranih stomatologa.

Svežiji Alenov rad *Puko bezvlašće* (*Mere Anarchy*) predstavlja, pak, pokušaj da se zbirka raznorodnih pripovesti uveže višim konceptom. Kroz sintagmu iz naslova, preuzetu iz stiha Jejstove pesme, pokušano je da se, prateći Jejstov trag, napravi što precizniji prikaz savremenog sveta. Tamo gde Jejst upire prstom u sveopšte rasulo, propast ustrojstva čistijih duša, Alen se šeretski podsmeva svekolikoj ljudskoj ludosti. Većina pripovedaka kao polazišta ima bizarne novinske vesti (većina pripovedaka je u ovoj zbirci našla utočište nakon premijere u *Njujorkeru*), na osnovu kojih Alen kreće u potragu za apsurdom koji će u zasenak baciti onaj iznet na prethodnoj stranici. Iako konceptualno umrežena, ova zbirka je manje ujednačena. Autorov umor na nekoliko mesta je jasno primetan.

Teme *Pukog bezvlašća* variraju od već viđenih,

mada efektno simpatičnih (recimo, detektivski obojena *Kako ti smrtonosno ukus pupi, draga*), preko nedovoljno fokusiranih (npr. *Grešiti je ljudski, lebdeti božanski*), do uspeh i nepatvoreno duhovitih (poput *Dadice draga*, koja nam donosi fin odjek jetkosti, autoironije i pronicljivosti opisanog prizora iz porodičnog života viđanih na najboljim stranicama Efraima Kišona).

Ova poslednja u fokus stavlja i jednu zanimljivu očitost – Alen najmanje duha i daha pokazuje u pričama koje se oslanjaju na filmski svet, dok s lakoćom poentira i zabavlja kad piše o bračno-porodičnim peripetijama. Lošijem utisku o *Pukom bezvlašću* u izvesnoj meri doprineo je i krut, na nekim mestima nevešt prevod Bojane Vujin, krcat proizvoljnostima, dok se, na drugoj strani, svakako mora pohvaliti izuzetno idejno rešenje korica Ivce Stevanovića.

Kako je možda pogrešno očekivati sveže ideje i stvaralački zanos sedamdesetdvođišnjaka s opusom od 43 režije, ove dve zbirke, kao i preostala dva izdanja, dragocen su povod da se utvrdi lični odnos prema umetničkim dometima jedne od ikona popkulture 20. veka, čoveka koji je ironiji, hipohondriji, fobičnosti i levičarskom hiperintelektualizmu dao najurnebesnije moguće obličje.

Popboks 30.11.07

Siniša Kovačević

Druga Venecija Predraga Matvejevića

Mogli bismo reći da se konačno u našem izdanju pojavilo dugo najavljivano delo Predraga Matvejevića "Druga Venecija" ("Hesperiaedu", Beograd 2007), jednom delu naših čitalaca već dobro poznato kroz dva hrvatska izdanja (Zagreb 2002, 2004) kao i putem eseja i intervju objavljenih u nekolicini dnevnih listova. Vrlo brzo "Druga Venecija" se mogla čitati u italijanskom prevodu, gde je prvo izdanje (tiraž od 10.000 primeraka) rasprodati za samo tri nedelje. Novija izdanja knjige proširena su za dva eseja: "Birtije mletačke" i "Kruh u Veneciji", koji su po autorovoj želji svojevremeno objavljeni kod nas ("Danas", jul-avgust 2003).

Knjiga "Druga Venecija" zapravo je nastala na osnovu ogleđa "Venecijanski zaliv" (objavljen 1997. na italijanskom), koji je Matvejević napisao na poziv konzorcijuma "Nova Venecija", dakle, jedne od institucija koje svake druge godine finansiraju izdavanje knjige posvećene ovom gradu. Napisana "u istom ključu" kao i deceniju i po stariji "Mediteranski brevijar", knjigu o Veneciji takođe karakteriše bogata leksikografija kao i odabrani "inventar" gradskih fragmenata u kojima se provlače autorova promišljanja na temu istorije, geografije, botanike, filologije, meteorologije i brojnih drugih disciplina i diskursa.

Kako Matvejević napominje "prva Venecija", kao realni geografsko-istorijsko-umetnički toponim, postoji već u turističkim propektima, naučnim studijama i opsežnim monografijama. Međutim, postoji i mnogo toga što je napisano o "drugo" ili "drugačijoj" Veneciji, od srednjovekovnih i renesansnih hodočasnika i avanturista, preko Getea i Josifa Brodskog, koje autor pominje, do Paola Barbara i drugih savremenika. Svi su oni polazili od impresija i promišljanja jednog "fluidnog toposa", zalazeći u područja malih priča i tzv. običnih stvari.

Da bi se napisala knjiga kao što je "Druga Venecija", treba znati prepustiti se stvarnim, ali i brojnim duhovnim boravcima u ovom jedinstvenom gradu sagrađenom na vodi. Jer, ono što autorovo oko traži i prati nije poznato i slavno, nego je pojedinost i osobenost, sastojak nečega što je neobično. Matvejević na početku govori kako je "tražio mesta sa kojih se poznata zdanja vide drugačije", ali priču započinje vodom i drvenim stubovima koji označavaju prilaze Laguni. Potom sledi fenomenologija rđe, pa autor dodaje kako ona i patina izjedaju sve što je od gvožđa, samo što "jedne izjeda hrđa, a druge ovija patina, koja je poput pozlate".

Matvejević posmatra zalaske sunca u Veneciji i uočava da ono ne zalazi jednako na obe strane Jadrana. Na istoku "sunce plegne na morsku površinu i utone, a na zapadnom delu zađe iza uzvisine kopna". Odatle, pisac dalje nastavlja, potiče naša reč "suton" (sunce tone) i italijanska "tramonto" (za brda). S druge strane, dajući osvrt na gradske mostove autora ne zanima njihova istorija ili graditelji. On osluškjuje korake koji po njima ne odzvanjaju jednako ujutru i uveče, i kada pada kiša ili duva vetar. Matvejević nalazi podatak da su venecijanski kompozitori Vivaldi, Albinoni i drugi, upravo na mostovima otkrivali neku tajnu muziku.

Pisca privlače vrtovi (oni su danas teško pristupačni, ali ih je bilo što se može videti na bakropisu kartografa Koronela), ali i bezimene travke po zidovima, uz bunare i ograde, gde ih niko ne očekuje, a seme im donose jesenji vetrovi sa Krasa ili ogranka Alpa. Opis skrivenih venecijanskih vrtova i gradskih budžaka pretvara se u svojevrstu litaniju u kojoj autor nabraja svo rastinje koje tamo zatekao. Tu su: čempres, palma, ponegde i libanonski cedar, krhke grane jasmína i tamarisa, lovor, oleander, iris, grčka ruža, kao i neko patuljasto kinesko drveće kojem pisac ne uspeva da izgovori ime.

Knjiga je ilustrovana vedutama grada-republike, grafikama uglavnom anonimnih autora koji su delovali od 15. do 19. veka. Priča se završava kratkim poetskim zapisima (poglavlje "Sjene gradova mediteranskih") u kojima pisac "zaziva sjene" dvadesetak gradova na Sredozemlju starijih od Venecije - Jerusalima, Bejruta, Carigrada, Kaira, Aleksandrije, Sevilje, Barcelone i drugih. Matvejević se u delu "Druga Venecija", punom znanja i oštine zapažanja, pokazao ne samo kao vrstan pisac nego i kao radoznali i pronicljivi istraživač. Ipak, ispod naslova ove knjige teško je staviti bilo kakav atribut ili formalnu odrednicu, jer ona je i putopis i poetska proza, kao što je i filozofska refleksija i lirika.

Jaen Baumgarten

Jeruzalem u nekoliko putopisa na jidišu (XVII XVIII stoljeće) (2)

Savjeti i preporuke

Različita djela sadržavaju dragocjene naznake o gospodarskom životu, kao i o cijeni puta, koliko novca ponijeti, mjenjačkom tečaju između raznih valuta, mjere za težinu i duljinu zemalja kroz koje će proći, mogućnosti posudbe i visina kamata u Jeruzalemu. Pisari daju naslutiti malu vjerojatnost pronalaznja posla u svetom gradu. Ponajprije iz razloga konkurencije sefardskih trgovaca i obrtnika, ali naročito, kao što to objašnjava *Darkej Cion*, iz razloga nepoznavanja tri glavna jezika koji se govore u Jeruzalemu: španjolski, arapski i turski: «Mi, njemački Židovi, ne znamo jezike zahvaljujući kojima bi mogli razgovarati s ljudima».

Prvo poglavlje knjige *Darkej Cion* naslovljeno *Šaar bejt haarec (Vrata izraelske kuće, op. prev.)* je dugo nabranje svih praktičnih detalja koje putnik treba uzeti u obzir da bi izbjegao «muku i predrasude». Hodočasnik treba pripremiti svoje kuhinjsko posuđe, svoje rublje, odjeću za put, od koje, između ostalog, jedan kožni mijeh za vodu, kolce, konopce i jedno veliko platno za šator od lana pod kojim će sjesti za vrijeme danje vrućine. Putovati je najbolje kad padne noć. Pisac daje popis «za hodočasnika svežanj», bilo da je to kućno rublje, cipele za zimu i ljeto, odjeća za muškarce i žene, označavajući dobro predmete koje je bolje kupiti u dijaspori i one koje će jeftinije naći kod trgovaca u Jeruzalemu. Pisac preporuča izbjegavanje zelene boje jer «zeleno je zabranjeno Židovima u cijeloj Turskoj i Jeruzalemu». Zatim dolazi nabranje kućnih predmeta kao što su, na primjer, posude, lonci, poklopci, šerpe, tronožac, svjetiljka na ulje, oruđe i vjedra za crpljenje vode. *Darkej Cion* pominje i djela koja treba ponijeti, izbjegavajući pretovarivanje jer, kaže autor «knjige je lako naći i nisu skupe u Jeruzalemu». Muškarci će uzeti jedan *Siddur*, jedan *Humeš* s tri *Targuma*, jednu zbirku *Slihot*, *Mišnajot*, *Tosafte*, jedan *Mahzor*, *Midraš Rabu*, *Ein Jaakov*, *Šulhan aruh* i *Jalkut*. Žene će se zadovoljiti jednim *Svetim pismom*, *Mahzorom* i knjigom molitvi preklinjanja na jidišu (*Dajče Humeš*, *Dajče Mahzor* i *Dajče Tehines*).

Slijede zatim obavijesti o kuhinji i hrani koju daju u Erec Izraelu, sliku zemlje izobilja, gdje plodovi rastu u obilju i gdje ih prodaju vrlo jeftino. Pisac ustrajava na nekoliko temeljnih namirnica: najprije vino, «jako i slatko», koje se nalazi naročito od «*Roš hodeš Tamuz do Hanuke*» (Od prvog dana mjeseca Tamuza do Hanuke, op. prev.). Poslije *Roš Hašane* (Nove godine) «svatko pravi svoje vino u kući, kupujući grožđe...Grozdovi se stavljaju u velike vreće od lana te ih se nogama gnječi». Zatim se mošt dobiven gnječenjem ostavlja u žarama u zemlji devet dana prije pripreve prošeka (*Brantvein*). Pisac podsjeća da se plaća desetina na vino. Druge nužne živežne namirnice: mljeveno brašno, u mlinovima koje pokreću konji ili magarci, i pečeni kruh, bilo u kući bilo u zajedničkoj peći, ili u peći pekara, koji zagrijava isto tako *čolent*, jelo za šabat. Napokon voda, voda sakupljena od kiše u cisternama ili pak, ono što je češće, voda iz izvora koji tražimo u zdencima. Kad nema kiše, Židovi mogu kupiti vodu od Turaka.

Jedan od zadataka tih vodiča je da donese brojčane podatke o zajednicama sefardske dijaspor, glede njihovog smještaja, židovske populacije, broja sinagoga i molitvenih kuća, jezika ili obreda u sinagogi. Susret aškenaskih autora s mediteranskim življem daju povoda opisima utisaka začuđujuće radoznalosti. Kako su ti vodiči imali kao glavni cilj pružiti obavijesti o svetim mjestima Židovstva i o Židovskom životu, oni su oskudni u primjedbama o životu i običajima muslimanskog društva. U svom opisu običaja, pisac *Gelilot Erec Israel* pominje samo nekoliko očitih pojedinosti, kao što su žene pod velom, ili dosta detalja za Židovskog hodočasnika: način mjerenja vremena, naročito putem zvanja na molitvu s minareta ili, u Jeruzalemu, udarcima bubnja koji naznačavaju pojavu dana i spuštanje noći, trenutka od kojega je zabranjeno izlaziti iz kuće. Pisac upozorava na oprez i izbjegavanje svađe s Turcima, koji te mogu odvesti ravno u zatvor te nadodaje: «Ali mi, njemački Židovi, mi ne hodamo po ulicama dok se potpuno ne razdani, jer mi ne znamo jezike kojima bismo odgovorili, ako bi nam se netko obratio.»

Kao i određeni broj putopisa prema dalekim zemljama, tiskanih u istom razdoblju, vodiči na jidišu miješaju stvarne i izmišljene pripovijesti. Tako se u *Gelilot Erec Israel* aludira na nadnaravne životinje, primjerice na životinju «visoku četiri lakta u svim bojama, s tri oka, i nekom vrstom krila kao golub», ili na jednu drugu «istočkanu crvenim i bijelim mrljama, s velikim rogovima», ili na neko biće s «pet nogu i visoko šest lakata».

Sveti zemljopis i mjesta hodočašća

Vodiči, koji se bitno predstavljaju kao topografski opisi, opisuju posebno tri vrste mjesta koje hodočasnik mora posjetiti. Ponajprije su to biblijska mjesta u pokrajinama Donjeg Jordana, Galileje, Sinaja ili mediteranske obale i svetih mjesta, na primjer, u Rumi, grob Benjamina koje je mjesto gdje se, prema tradiciji koju prenosi *Gelilot Erec Israel*, mora pojaviti Mesija. Zatim sinagoge, grobovi i mjesta Života svetih ljudi, pravednika, proroka, *tanaima*, *amoraja* i rabina, koji su se nastanili u Svetoj zemlji u nizu valova, naročito u Safedu, kao neki tosafisti - Josef Karo, Moše Kordovero ili Jichak Luria. Središnji dio ovih tekstova namijenjen je etapama *penjanja* prema Jeruzalemu, da bi se molilo na ostacima Hrama, i na opis Svetog grada i njegove neposredne okolice. Ti popisi otkrivaju nam jedan sveti zemljopis koji daje prvenstvo nekim istaknutim položajima s kojih je pregledan prostrani obzor, rijeke, špilje, izvori i zdenci, isto kao i stara stabla kao što je Mamreov hrast ili mirta posađena blizu Dininog groba. Vodiči podsjećaju isto tako i na mnogobrojne izvore, kao Šilo, od kojih neki imaju i ljekovita svojstva i, također, na čudotvorno kamenje s profilatličkim svojstvima. Neka biblijska mjesta postaju utočišta, gdje se prakticiraju magijski obredi povezani uz bolest i egzorcizam.

Poći na visoka mjesta izraelske povijesti, dodirnuti svete predmete, sudjelovati u slavljenju svetaca, ili u dužnosti da se posjete grobovi pravednika, sve su to djela koja posvećuju i poučavaju onoga tko ih ispuni. U posvećenim prostorima uz prisutnost kreposnih djela biblijskih osoba ili rabina, molitve su sigurno bolje uslišane. Sve te svete ličnosti mole izravno kod Boga da bi se ublažile patnje, oprostile greške i ispunile želje. Blizina svetosti udvostručuje djelovanje molitve, koja je najbolje uvažena na tim mjestima, s jakim nabojem svetosti, gdje čovjek razgovara s duhom božanskim. Takvu vrlinu traži hodočasnik od svetih mjesta i u tom se sastoji smisao njegova polaganog putovanja.

Tom vjerskom istraživanju nadodaju se i drugi motivi koji miješaju legendu i mit, kao potraga za deset izraelovih plemena i pronalazak mjesta gdje je bila mitska rijeka *Sambation*. *Gelilot Erec Israel* se usredotočuje na opis istraživanja koje je poduzeo pisac koji se pridružio jednoj karavani na putu za Indiju, da bi stigao na obale Sambationa. Geršon ben Eliezer tvrdi da je sigurno čuo šum rijeke koja se nalazi na dva dana razdaljine od mjesta gdje se on nalazio. On je opisuje kao ogromnu rijeku koja

kotrlja kamenje veličine kuće i prestaje teći u petak, dva sata pred zalazak sunca.

Obredi i vršenje vjerskih dužnosti

Druga važna značajka tih djela je opis obreda i vršenja vjerskih dužnosti židovskih hodočasnika putem prema svetim mjestima i Jeruzalemu. Vodiči opisuju čitav zbir pokreta, vjerovanja, molitvi, koje daju ritam životu putnika i unose ga u posvećeni prostor i vrijeme. Tako da su patnje i zapreke s kojima se suočava židovski hodočasnik za vrijeme svog putovanja kao kušnje, koje prethode pokajanju i unutrašnjem pročišćenju, u isto vrijeme kad svakom putniku oživljavaju izvorno vrijeme lutanja Patrijaha i židovskog naroda na putu prema Obećanoj zemlji. Knjige naglašavaju umor, neudobnost da se pomakne na leđima magarca, opasnosti, kao i prisutnost lopova, prepreka na putu ili mnogobrojnih plaćanja taksa, tolike teškoće koje su uvjetovala duhovnu obnovu prije ulaska u Jeruzalem.

Pobožnost židovskog hodočasnika je najprije usmjerena na molitvu. Drugo poglavlje *Darkej Ciona* naslovljeno *Šaar hatefila* označava sve «molitve koje se govore u Jeruzalemu, svaka u svoje vrijeme», a isto tako i pojedinosti obreda i raspored kućnih vjerskih svečanosti. Aluzijama se potiče na zajedničke molitve pored grobova pravednika, kao na primjer Hilela i Šamajia. *Tocaot Erec Israel* kaže:

«*Tu se sastaju Židovi, muslimani (ismaeliti) drugog dana Pesaha. Oni mole za kišu i pjevaju vjerske pjesme. Kad se pronađe voda u špiljama, onda si siguran da se najavljuje dobra godina. Svi su radosni i zadovoljni. Naprotiv, kad su špilje suhe, bez i najmanje kapi vode, onda se Židovi ujedinjuju u molitvi i zapjevaju vjerske pjesme. Ako počne teći voda, oni su sigurni da ih je Sveti, neka bude blagoslovljen, čuo*»

Pobožnost hodočasnika mjeri se prema cjelokupnosti njegovih vjerskih i kulturnih ponašanja. Tako, u trenutku kad ulazi u Jeruzalem, hodočasnik para komad svoje odjeće. Drugdje, na grobovima svetih, pripominje se da bi bilo dobro oblikovati procesije ili sakupljanja za vrijeme kojih se pjeva, pleše i moli, kao oko Rahelinog groba u Betlehemu. Posjet svetim mjestima praćen je čitanjima *Psalama*, ali također i paljenjem svijeća, polaganjem ruku na kamenje, a u pauzi, kojih se mogu ponekad ubaciti papirići za uslišanje želja.

Na kraju svog dugog puta, putnik napokon stiže u Jeruzalem, gdje će se moći moliti na svetim mjestima, meditirati nad ostacima Hrama (Zidom

Plača) prisjećajući se kraljevskog sjaja prošlih vremena i razmišljajući o progonstvu. Pripovijesti o putovanju na jidišu su bile, uglavnom, napisane u vrijeme osmanske vladavine nad izraelskom zemljom. Židovi su u to doba imali pravo ući i boraviti u Jeruzalemu. Dojam napuštenosti i očaja ulazi u posjetitelje, dok hodaju ulicama Svetoga grada. Pisci opisuju ruševine, naglašavaju osjećaj potlačenosti koji se naročito vidi zbog dužnog namirivanja mnogobrojnih nameta. Tako, *Darkej Cion* objašnjava da se pri dolasku u Jeruzalem poziva *šatdlan* (heb. *posrednik, agent*, op. prev) kojemu svaki hodočasnik daje taksu od dva Löwenthalera (*libtaler*), dobivajući time pravo boravka u gradu. Isto tako se često spominju mnoge zabrane posjeta svetim mjestima, jer je velik broj džamija izgrađen na mjestu starih židovskih zdanja. Sve te primjedbe jačaju kod putnika Židova teški osjećaj progonstva i čežnje za vremenima postojanja Hrama.

Tekstovi koje vam predstavljamo izvadci su iz tri vodiča prevedena na jidiš. Prvi (*Tocaot Erec Israel*) i treći (*Gelilot Erec Israel*) su prijevod dijelova posvećenih Jeruzalemu i njegovoj neposrednoj okolici. Drugi (*Darkej Cion*) je usmjeren na proučavanje svetog grada i sadrži dragocjene podatke o vjerskom životu Židova u Jeruzalemu. Ova tri izvadka daju točnu ideju o posebnom sastavu tih popularnih djela na jidišu i o vrsti preciznih podataka koje oni sadržavaju.

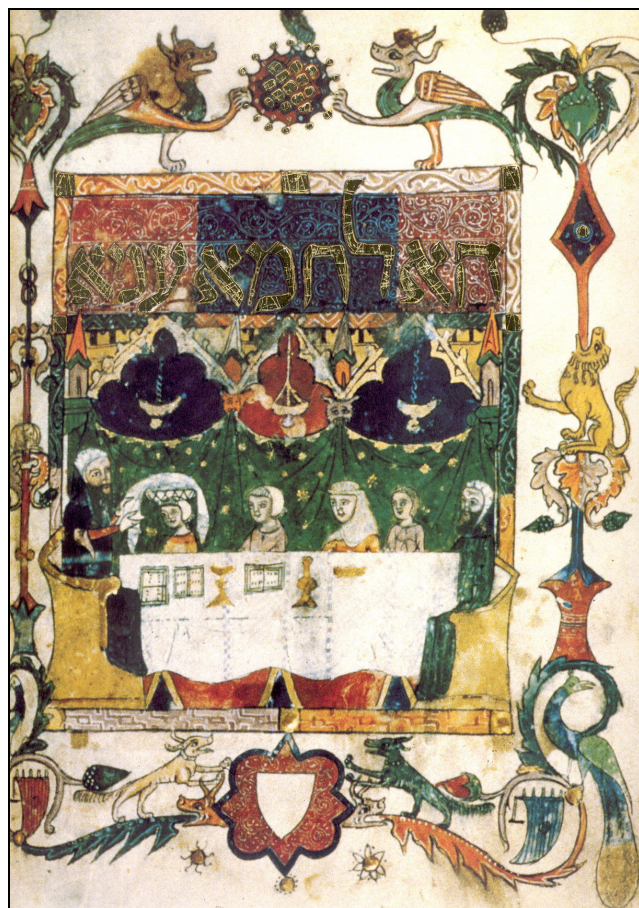
(Iz pariskog časopisa *Yod* preveo *J. Hećimović*)

(Nastaviće se)

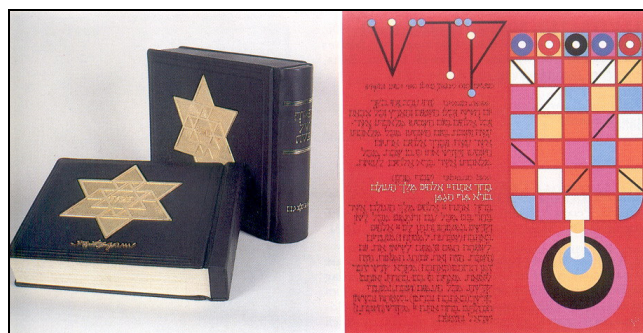

Hagade sa zapadnog i istočnog Mediterana

Na *Pesah* se čita hagada čija je poruka da su ljudi nekada živeli u ropstvu, ali su uložili nadčovečanski napor da se domognu slobode i pristojnog načina života. Tu poruku na seder-veče otac porodice prenosi svojoj deci.

Barcelonska hagada iz 14. veka u Britanskom muzeju. Nastala je u istom veku i prostoru kao i Sarajevska hagada.

Hagada izraelskog umetnika Yaacova Agama objavljena je 1993. u limitiranom tiražu od 180 primeraka. Primerci sa potpisom autora imaju posebnu vrednost.

Lamed

List za radoznale

Redakcija: Ana Šomlo i Ivan Ninić

Adresa: Shlomo Hamelech 6/21

42268 Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 61 14

e-mail: ninic@netvision.net.il